

Tartu Ülikool

Sotsiaalteaduste valdkond

Narva kolledž

Õppekava Keeled ja mitmekeelsus koolis

Anna Golovkina

**PÕHJARAHVASTE MUINASJUTTUDE SÕNAVARA
TUTVUSTAMINE LASTELE**

Bakalaureusetöö

Juhendaja: PhD Szilárd Tibor Tóth

NARVA 2024

KINNITUS

Kinnitan, et olen koostanud bakalaureusetöö iseseisvalt. Kõik töö koostamisel kasutatud teiste autorite tööd, põhimõttelised seisukohad, kirjandusallikatest ja mujalt pärinevad andmed on viidatud. Töö on koostatud lähtudes Tartu Ülikooli Narva kolledži üliõpilaste kirjalike tööde juhendi nõuetest.

Allkirjastatud digitaalselt

20. mai 2024

LIHTLITSENTS

Mina _____Anna Golovkina _____

(autori nimi)

(sünnikuupäev: ___27.11.2002_____)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

___ „Põhjarahvaste muinasjuttude sõnavara tutvustamine lastele“

(lõputöö pealkiri)

mille juhendaja on _____ PhD Szilárd Tibor Tóth

(juhendaja nimi)

1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace´i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Narvas, 20.05.2024

SUMMARY

Introducing fairy tales vocabulary of peoples of the North to children

This bachelor's thesis provides an overview of peoples of the North and introduces special vocabulary used to describe these peoples' lives to children.

The aim of this research is to introduce the heritage of peoples of the North to children through fairy tales and to highlight the necessary vocabulary that helps to understand the fairy tales and to broaden the children's understanding of peoples of the North everyday life.

The work includes an overview of peoples of the North, their identity and their distinguishing features; an overview of the fairy tales of peoples of the North, in which their special perception of the world is reflected.

In the thesis, 8 collections of peoples of the North fairy tales have been studied, from which the words belonging to the vocabulary of peoples of the North have been selected and classified conceptually. Collections of fairy tales yielded 83 words that belong to the vocabulary typical to peoples of the North. The thesis then examines which of these words are exoticisms. The words are divided into several categories: tribal name vocabulary, ethnic vocabulary, technical vocabulary, mythological creature vocabulary, hunting vocabulary, flora and fauna vocabulary. Words are given meaning.

The thesis presents 9 work materials for children that help to learn words from peoples of the North vocabulary through context and visual support.

SISUKORD

SISSEJUHATUS	6
1. UURIMISMETOODIKA	7
1.1. Uurimismetoodika ülevaade.....	7
1.2. Uurimismeetodid ja uurimisküsimused.....	7
2. PÕHJARAHVAD	9
2.1. Põhjarahvaste lühikirjeldus: saamidest tšuktšideni.....	9
2.1.1. Saamid.....	10
2.1.2. Mansid.....	10
2.1.3. Itelmeenid	11
2.1.4. Jukagiirid	12
2.1.5. Tšuktšid	12
2.1.6. Jakuudid	13
2.2. Põhjarahvaste identiteet	14
2.3. Põhjarahvaste tunnusmärgid	15
3. PÕHJARAHVASTE MUINASJUTUD.....	19
3.1. Mis on muinasjutt ja selle tunnused	19
3.2. Põhjarahvaste muinasjuttude eripära	20
4. SÕNADE KLASSIFITSEERIMINE	22
4.1. Sõnade valiku kriteeriumid.....	22
4.2. Eksotismide määratlemise problemaatika	33
5. LASTE SÕNAVARA LAIENDAMISE PEAMISED VIISID.....	51
5.1. Laste sõnavara	51
5.2. Sõnade mõisteline klassifitseerimine	52
6. TULEVIKU UURIMUSE VÄLJAVAATEID.....	68
JÄRELDUSED	70
KOKKUVÕTE	72
KASUTATUD ILUKIRJANDUS JA SEKUNDAARKIRJANDUS	74
Lisa 1	78
Lisa 2.....	84

SISSEJUHATUS

Tänapäeval ähvardab põhjarahvaid väljasuremisoht (Leete, 2016, 38). Oma töö fookuseks võtsin ette-tutvustada lastele nende rahvaste kultuuripärandit põhjarahvaste muinasjuttude kaudu. Selle eesmärgi saavutamiseks toon esile põhjarahvaste elu kirjeldavat erilist sõnavara.

Muinasjutte loetakse nii lasteaias kui ka kodus, nende kaudu tutvuvad lapsed maailmaga. Muinasjutt on üks populaarseim kirjanduse žanr laste hulgas. Minu isiklik kogemus koolieelse lasteasutuse õpetajana näitab, et tänapäeval põhjarahvaste muinasjutte lasteaias ei käsitleta ja seetõttu põhjarahvaste rikas kultuurikiht käib lastest mööda. Lapsed on uudishimulikud, kujundliku maailmatajuga ja nendele pakub huvi puutuda kokku erilise maailmaga, kus kõik on kujundlik, ebatavaline ja imepärane.

Uurimuses vaadeldud muinasjutud pärinevad põhjarahvastelt, kes elavad Norras, Rootsis, Soomes ja Venemaal. Oma töös uurin vaid saami, itelmenide, ttšuktšide, manside, jukagiiride ja jakuudi muinasjutte.

Töö eesmärgiks on tutvustada lastele muinasjuttude kaudu põhjarahvaste pärandit ja tuua esile vajalik sõnavara, mis aitab muinasjutte mõista ning laiendab laste arusaama põhjarahvaste elust ja olmest. Mul on kogutud põhjarahvaste muinasjuttude kogumikud, mille põhjal on leitud põhjarahvaste tüüpilisse sõnavarasse kuuluvad sõnad, mis on süstematiseeritud ja kontseptualiseeritud.

Bakalaureusetöö koosneb resümeest, sissejuhatuses, kuuest peatükist, kokkuvõttest ja kahest lisast. Esimeses peatükis esitan ülevaate uurimismetoodikast, meetoditest ja uurimisküsimustest. Teises peatükis annan ülevaate põhjarahvastest, nende indentiteedist ja tunnusmärkidest. Kolmandas peatükis käsitlen muinasjutu tunnuseid ja põhjarahvaste muinasjuttude eripära. Neljandas peatükis otsin põhjarahvaste tüüpilisse sõnavarasse kuuluvaid sõnu, mis vastavad uurimistöös seatud kriteeriumitele. Viiendas peatükis uurin laste sõnavara laiendamise meetodit, klassifitseerin sõnu mõisteliselt, analüüsin ja annan neile selgitusi. Kuuendas peatükis käsitlen tuleviku uurimuse väljavaateid. Esimeses lisas olen koostanud 9 töömaterjali, mis kinnistavad põhjarahvaste sõnavara lastele. Teises lisas esitan viktoriini, mis sisaldab 12 pilti.

1. UURIMISMETOODIKA

1.1. Uurimismetoodika ülevaade

Uurimistöös püüdsin tõlgitud muinasjuttude kogumike kaudu tutvustada lastele põhjarahvaste sõnavara. Kõigepealt kogusin ja lugesin läbi teoreetilise kirjanduse: (põhjarahvaste muinasjuttude tõlkekogumikke; raamatuid ja teadusartikleid põhjarahvastest; eesti lastekirjandusest). Töö uurimismaterjaliks olid järgmised kogumikud: Klaus (1995) „Lapi muinasjutte“; Heinapuu (2005) „Hundiks pandud noormees. Lapi muinasjutud“; Kama ja Leibak (1984) „Mansi muinasjutte“; Ehin (1981) „Unesnõiduja. Tšuktši muinasjutte“; Kokk (1983) „Itelmeeni muinasjutte“; Jaaksoo (1978) „Jukagiiri muinasjutte“; Pukk (1974) „Jakuudi muinasjutte“; Jõgi (1980) „Tšuktši muinasjutte“.

Tutvudes põhjarahvaste muinasjuttude kogumikega pöörasin eriti tähelepanu sellele, et märgata põhjarahvaste omapärast sõnavara. Kõigepealt olin välja kirjutanud need sõnad, mis minu arvates kuuluvad põhjarahvaste sõnavarasse, jälgides esinevate sõnade koguarvu. Selleks, et kontrollida, kas leitud sõnad kuuluvad põhjarahvaste tüüpilisse sõnavarasse, kontrollisin sõnade olemasolu Eesti keele baassõnastikust, Eesti keele põhisõnavara sõnastikust (PSV, 2014), Võõrsõnade leksikonist (VSL, 2012) ja kõrvutasin neid enda koostatud põhjarahvaste kultuurikontekstis oluliste sõnade loeteluga (vt tabel 1). Saadud põhjarahvaste tüüpilisse sõnavarasse kuuluvate sõnade loetelu olen süstematiseerinud ja kontseptualiseerinud, kasutades Eesti etümoloogiasõnaraamatut (ETY, 2012), Eesti keele seletavat sõnaraamatut (EKSS, 2009), Eesti-vene sõnaraamatut (EVS, 2019) ja lisaks ka Eesti keele baassõnastikku (1989). Koostasın tabelid, mis tutvustavad lastele põhjarahvaste sõnavara koos sõnade selgitusega (vt tabelid 3-9).

Töö lõpus koostasın 9 töömaterjali, mis kinnistavad lastele tutvustatava sõnavara.

1.2. Uurimismeetodid ja uurimisküsimused

Töös kasutan kvalitatiivseid ja kvantitatiivseid uurimismeetodeid. Uurimismeetoditeks oli otsida põhjarahvaste muinasjuttude kogumike tõlgetest põhjarahvaste tüüpilisse sõnavarasse kuuluvaid sõnu, neid süstematiseerida ja kontseptualiseerida. Koostasın tabelid, kust saab jälgida, mis sõnad, mis muinasjutust ja kogumikust leidsin; kas leitud

sõnad on eksotismid, milliste teemadega on nad seotud ja mis on nende tähendus. Lisaks, koostasid 9 töömaterjali, mille järgi saab seda sõnavara lastele tuttavaks teha.

Bakalaureusetöös püüan leida vastused järgnevatele küsimustele:

1. Millised sõnad põhjarahvaste muinasjuttudes nõuavad seletamist, et lapsed mõistaksid muinasjutte?
2. Kuidas tutvustada tundmatuid sõnu lastele?

2. PÕHJARAHVAD

2.1. Põhjarahvaste lühikirjeldus: saamidest tšuktšideni

Põhjarahvad elavad Norra, Rootsi, Soome, Venemaa, Ameerika Ühendriikide (Alaska), Kanada ja Taani (Gröönimaa) aladel. Saamid, handid, mansid, neenetsid, eenetsid, sõlkupid ja nganassaanid elavad tundra- ja metsaaladel Skandinaaviast – Kaug-Idani. Põhjarahvaste peamised elatusalad on läbi aegade olnud põhjapõdrakasvatus, kalapüük ja jahipidamine. Metsade elanikud handid ja mansid tegelevad rohkem küttimise ning kalastuse, aga saamid ja teised tundraasukad põhjapõtrade karjatamisega (Leete, 2016, lk 38). Põhjarahvaste kultuuri kontekstis on olulised sõnad: šamaan, šamaanitrumm, püstkoda, põhjapõder, virmalised, joig, taiga, tundra.

Enamikel rahvastel on šamanismi ja animismi usk, mõne rahva puhul endiselt peetakse põhjapõtra ning karu pühaloomaks ja korraldatakse jumalate nimel ohverdusrituaale. Põhjarahvaste maailmataju on looduslähedane ja metafüüsiline, näiteks usuvad nad, et inimesel on mitu hinge ja pärast surma saab üles tõusta (Leete, 2016, 38). Sajandite jooksul pöörati Venemaal elavaid põhjarahvaid õigeusku, Skandinaavia saame aga luteri usku. (Leete, 2016, 38)

Elades sajandite jooksul suhteliselt lähedal, mõjutasid põhjarahvad üksteist. Toimus ristumine, mõnikord muutus ühe põhjarahva etniline keel teiste hõimude murrete mõjul.

Tänapäeval on Venemaal väikesed põhjarahvad venestumas, nende arvukus langeb välkkiirusega. Etnilist keelt valdavad enamuses vanad põhjarahvaste esindajad. Vanemad eelistavad rääkida lastega vene keeles, kuna peavad tähtsamaks seda, et toetada noorema põlvkonna haridusteed ja karjääri. Seega Venemaal elavate uurali põhjarahvaste kultuur ja keeled on tugevalt ohustatud ning mõni põhjarahva osakaal oma asuala rahvastikus on väljasuremise äärel. Skandinaavia aladel elavad saamid on aga põlisrahvana üle sajandi võidelnud oma õiguste eest ja tänapäeval tunnustatakse neid naabrite poolt võrdsete partneritena (Leete, 2016, lk 38).

2.1.1. Saamid

Saamid ehk laplased elavad Norra, Rootsi, Soome ja Venemaa põhjaosas, mida kutsutakse Lapimaaks. Omanimetuseks on *saam'* ja *saamm'lja* (Koola poolsaarel), *sabme*, *sabmelaš*. Teised rahvad on saame kutsunud *fennideks* (*finnideks*) ja alates 12. sajandist *lappideks* (nimekuju *lop'* esineb näiteks Vana-Vene kroonikas umbes aastast 1000) (Saamid, <https://fennougria.ee/rahvad/saamid/>).

Saamid on kohandatud koja rändava eluviisiga, sest liiguvad tihti põhjapõtradega mööda tundrat (Leete, 2016, lk 40). Saami keelte arv kõigub eri uurijate arvates 6, 8 ja 10 vahel ning neid eristatakse lääne- ja idarühma. Koltad elavad Koola poolsaare loode-, turjalased kirde- ja kagu- ning kildinid idaosa asulates. Koola poolsaare saamid säilitasid ürgsed jooned suhteliselt kaua, nende seas põhjapõdra kultus (Sarv, 2002). Vastavalt saamide vanale kujutlemisele, olid päike ja Suur Vanker nende ettekujutustes põhjapõdrad, toiduallikaks aga kas metsik või kodustatud põhjapõder. Ennast pidasid nad põhjapõdra järglasteks. Põhjapõder oli muiste saamide kõiksus (Ernits, 1997). Koola saamide usundis kõneldakse kuldsarvedega tootempõhjapõdrast Meandashist, mõnel pool ka Mientushist. Tootem on loom, vahel ka taim või loodusnähtus, mida muinasaja inimene pidas oma esivanemaks. Osa saame arvas end põlvnevat põhjapõdrast. Selleks, et hõimus korda hoida peeti kinni reeglitest ja oldi ligupidavad oma esivanemate vastu (Ernits, 1997).

Itkoneni teatel on saamidel ohtrasti muinaslugusid inimese moondumisest karuks, hundiks, põhjapõdraks, koeraks, linnuks, meriforelliks ja hiidlestaks (Qvigstad, 1925; Itkonen, 1948: 526, 536-537). Saamide ürgne usund oli loodususk (animism, šamanism). Loodususundi asemele tuli uusasustuse levimisega ristiusk (Saamid, Eesti Rahva Muuseum).

Rahvaloenduse järgi oli 2010. aastal saame kokku 80 000, Venemaal 1771.

2.1.2. Mansid

Handid ja mansid kuuluvad kokku, nad on Lääne-Siberi Obi ugri rahvad. Nende keel kuulub some-ugri keelte ugri rühma, kuhu kuulub ka ungari keel.

Enesenimetused on *maanši, maanši maahum, mänš*. Manside vana nimetuseks oli vogulid. Mansid elavad hajusalt ulatuslikul maa-alal Loode-Siberis Uurali ja Obi alamjooksu vahel peamiselt Handi-Mansi autonoomses ringkonnas Vene Föderatsiooni Tjumeni oblasti koosseisus, osaliselt ka Jekaterinburgi oblastis (Mansid, <https://fennougria.ee/rahvad/mansid/>).

Karupeiede pidamine on põhjarahvaste kultuuritava, mis kõige rohkem levis hantide ja manside juures. Karu on vanade mansi müütide järgi peajumala Numi Torumi poeg ja manside vanem sugulane (Leete, 2016, lk 44). Püha looma – karu tapmist pidi lepitama peiede pidamisega. Arvati, et peale karupeiede pidamist tuleb looma kondid viia hiide – sellest saab alguse uus karu. 1930. aastatel keelati nii karupeiede pidamise traditsioon kui ka hantide religioon – šamanism. Šamanism liidab esivanemate ja tootemlooma kultuse jumalate ja vaimude lepitamisega. Ülemjumal on handi ja mansi religioonis Num Torum. Handid ja mansid usuvad kolmemõõtmelisse maailma, kus keskmine maailm asub ülemise – taeva – ja allmaailma vahel (Handid, <https://fennougria.ee/rahvad/handid/>).

Mansi kirjakeele kasutamine on jäänud väga tagasihoidlikuks. Hariduskeelena ei ole see tegelikku rakendamist leidnud (Mansid, <https://fennougria.ee/rahvad/mansid/>).

2002. aastal oli hante 29 000 ja manse 11 432. Mansidest samal aastal oskas emakeelt 938.

Manside suurim ja kuulsaim kirjanik oli Eestiski tuntud Juvan Šestlov (1937-2011), kes on oma teoste kaudu mansi rahvakultuuri populariseerinud.

2.1.3. Itelmeenid

Itelmeenide vanem nimetus oli kamtšadaalid, kes on paleoaasia rahvas Venemaal Kirde-Siberis Kamtšatka oblastis ja naaberaladel. Rahva nimetus ja enesetunnetus on seotud asjaoluga, et nad elavad Kamtšatkal.

Kamtšadaalid on segapäritolu rahvas. Nad on moodustunud vene kolonistide ja põlisrahvaste (ainude, jakuutide, evenide ja korjakkide) järeltulijatena, samal ajal segunedes ka tšuvaanidega – ilmselt nendega, kes olid sattunud Kamtšatkale ja vahetanud oma keele vene keele vastu. Hiljem on nad siiski harmooniliselt kohaliku etnilise mustri sisse sulandunud. XIX sajandi lõpuks oli kamtšadaale juba nii palju, et nad muutusid endogaamseks ja sõlmisid abielusid oma hõimuliikmete vahel. Samal ajal hakkasid kamtšadaalid end ka eraldi rahvana tajuma. Oma keelt ei ole kamtšadaalidel kunagi olnud. Nad räägivad

vene keeles, milles leidub põlisrahvaste leksikat (Leete, 2016). Korjakid, tšuktšid ja itelmeenid austasid rongakujulist jumalust Kuthi.

Venemaal oli viimase rahvaloenduse andmetel 808 itelmeeni keelt emakeelena tunnistanud inimest, kuid itelmeeni keele uurijate andmetel on neist vaid üks, kes keelt vabalt valdas. Enamikel itelmeenidel on piiratud teadmised oma argikeelt ning tänapäeval kasutatakse vene keelt (Soosaar, 2023, lk 27).

Tänapäeval on itelmeenide venestumine jõudnud lõppfaasi, itelmeeni-vene kakskeelsus on asendumas vene ükskeelsusega. 2010. aasta rahvaloenduse andmetel oskas Venemaal itelmeeni keelt vaid 82 inimest (20.03.2023, <https://minlang.iling-ran.ru/lang/itelmenskiy-yazyk>).

2.1.4. Jukagiirid

Jukagiirid on paleoaasia rahvas Venemaal Kirde-Siberis Sahha Vabariigis ja Magadani oblastis. Etnonüümi jukagiir peetakse tunguusi päritolu nimeks, mis tähendab "*jää või külmunud inimesed*". Geneetiliselt isoleeritud jukagiiri keelt peetakse üheks paleoaasia keeleks.

Vastavalt jukagiiride uskumustele on vaimude, hingede ja tootemloomade süsteem ühendatud klannisüsteemiga ja selle järgi maaga. Igal klannil on omad tootemid ja oma kodutundra – taiga, millega suguvõsa seob tootemloom (Tugolukov, 1983).

Tänapäeval on jukagiirid venestumas. 2010. aasta rahvaloenduse andmetel oskas Venemaal jukagiiri keelt ainult 370 inimest.

2.1.5. Tšuktšid

Tšuktšid on Aasia kirdeosa põlisrahvas, kes elab Beringi merest Indigirkani ja Põhja-Jäämerest kuni Anadõri ja Anjuini.

Tšuktšid on üks väheseid Siberi rahvaid, kellel on säilinud oma usund. Nii paljude rahvaste, kui ka Kaug-Põhja rahvaste ning tšuktšide juures on päike, kuu ja tähed personifitseeritud. Tšuktšide arvates on taevastähtsaim tegelane päike. Nad kirjeldavad teda kui

eraldi olevust (va'rg'n). Peale teda kuuluvad eriliste (ülemiste) olendite hulka Looja, Koit, Seniit, Keskpäev ja Põhjanaan. Kuu on tšuktši mütoloogias inimene-olend. Ta on nagu päikese ketlja ehk paha vaim (Siimets, 2005).

Ajaloost on teada, et Tšuktšimaa oli Tsaari-Venemaa ainukene territoorium, millele oli antud tegelik autonoomia ja mis oli jäänud venelaste poolt lõplikult vallutamata (Siimets, 2005). Nõukogude ajal loodi tšuktši kirjakeel ning kasutati ladina kirja, hiljem aga mindi üle kirillitsale (Siimets, 2000).

2002. aasta Venemaa rahvaloenduse järgi oli 15 767 tšuktši.

Tšuktšide suurim kirjanik oli Eestiski tuntud Jüri Rõtheu (1930–2008), kes on tšuktši kultuuri maailmakuulsaks teinud.

2.1.6. Jakuudid

Selles töös käsitlen ma jakuute põhjarahvana, kuigi neid ei leidu põhjarahvaste nimekirjades.

Jakuudid on turgi rahvas Ida-Siberis Sahha Vabariigis (Jakuutias). See on suur ala, Sahha pindala on 3 103 200 km², Eesti on 45 339 km², seega Sahha on Eestist 68 korda suurem.

Raamatus jakuudi rahva fenomenaalsusest ja unikaalsusest, mille on kirjutatud tuntud ajaloolane Mihhail Tõrõlgin (2000), tõestab autor, et johtuvalt majandusest jakuutidel on kõige põhjapoolsem karjakasvatavate kultuur. Jakuudid on päritolus endised mongolite vägede eliitsõdalased. Neil on üks pikemaid eeposi maailmas. Jakuudid on üks väljapaistev, kuid globaliseerumise tagajärjel ohustatud rahvas, kes peab oma pärandi säilitamise nimel palju vaeva nägema (Ventsel, 2010).

2010. aasta rahvaloenduse (Statistikaamet, <https://www.stat.ee/et>) andmetel elas Venemaa Föderatsioonis 478 085 jakuuti.

2.2. Põhjarahvaste identiteet

Isikutele ja gruppidele omane teatud vaimne omapära. Mentaliteedi moodustavad ühiskonnas mitte päris selgelt teadvustatud vaimsed hoiakud, teadvuse üldised orientatsioonid ning harjumused väidab Gurevitš (1999, viidanud Leete, 2020 kaudu).

Dwyer (1977) väidab, et identiteet on konfliktne ning paradoksaalne ühistunne, tähenduste ja väärtuste ühisosa, mille inimesed omandavad kultuuri sisestamise õppimise teel. Põhjarahvaste jaoks on igapäevase eksisteerimisega seotu traditsiooniliselt üles kaalunud rahvuslikud ja ideoloogilised probleemid (1977, viidanud Leete, 2020 kaudu).

Mansi teadlane Jevdokia Rombandejeva (1996) seostab põhjarahvaste identiteedi säilimise rahvuskeele püsimisega. Keel on Rombandejeva (1996, lk 22) järgi rahva kultuuri olulisem kategooria. Keele kadumisega kaob kõik: rahvas, tema olme, tavad, kombed, vaimne ja materiaalne kultuur, moraal, rahvusliku eneseteadvuse ning rahvusliku väarikuse tunne. Identiteediprobleemidest linnahantidel, kelle vanemad elavad maal või metsas, kirjutab handi uurija Maina Lapina (1998), et see grupp elab kaksikelu, kus ühelt on “nad oma traditsioonidest kaugenenud, teisalt kutsuvad nad noori üles mitte unustama oma rahva moraalseid traditsioone” (1996, 1998, viidanud Leete, 2020 kaudu).

Suureks valupunktiks põhjarahvaste identiteedi jaoks oli õigeusu pealesurumine. Traditsioonilised uskumused moodustavad etnilise eneseteadvuse maailmavaatelise sisu, mis on suunatud inimeste etnilise identiteedi taastootmisele, etnose taastootmisele tervikuna. “Seetõttu olid katsed "juurutada" õigeusku traditsiooniliste uskumuste asemele kallaletungiks etnose enese olemasolule” (Marhinin & Udalova 1996, viidanud Leete, 2020 kaudu).

Tänapäeval on põhja identiteet paljude eri keeli kõnelevate Venemaa väikerahvaste jaoks äärmiselt oluline nende ühises võitluses oma majanduslike, poliitiliste, sotsiaalsete ning kultuuriliste õiguste eest (Pentikäinen 1992: 10–11).

Venemaal elavate uurali osade põhjarahvaste kultuur ja keeled on tugevalt ohustatud või on väljasuremisohus (Leete, 2016, lk 38). Traditsioonilise eluviisi purustamine põhjendas Vene Föderatsiooni Siberi ja Kaug-Ida väikerahvaste ja nende keelte saatust. Venekeelse hariduse eelistamine võimaliku omakeelsele – on keele prestiiži langemise näited. Juhul, kui tekib vastuolu traditsioonilise ja moodsa eluviisi vahel toimub moderniseerumine. Linna siirdunud nooremad inimesed ei usu omakeelse moodsa kultuuri arendamise

võimalusse ja vanemate põlvede keel assotsieerub mahajäänud, ajast ja arust eluga (Rannut jt, 2003, lk 173).

2.3. Põhjarahvaste tunnusmärgid

Teadlase Art Leete töötoas “muutuvatest etnilistest identiteetidest” on konverentsil “Arktiliste kultuuride identiteet” raames, järeldanud, et erinevad vaatenurgad sellest, millised küsimused on põhjarahvaste maailmapildis, identiteedis olulised, on andnud väga huvitava pildi. Põhjarahvaste identiteediga seotud: aineiline kultuur, põhjapõdrakasvatus, jahindus, mütoloogia, šamanism, maailmapilt, kirjanduse areng, keel, rahvakunst, looduskeskkond – on kõik selle identiteedi osa (Leete, 2020).

Niiglas (2001) leiab, et põhjapõdral on väga oluline roll Jamali neenetsite maailmapildis. Ta on põhjendanud seda hilisajalooliste arengute tulemusega. 1990ndate jooksul on tundraneenetsid sattunud suhteliselt suuremasse isolatsiooni administratiivsetest ning majanduslikest keskustest, kuna riiklikud toetused on vähenenud, raadijaamad ei tööta ja helikopterid lendavad harva. Üldine hoiak ühiskonnas enam ei aktsepteeri uuendusi, sh suurtesse asulatesse ümberasumist pooldav, ja on kujunenud pettumus perestroikast (Leete, 2020).

Šamanism on Põhja-Siberi rahvaste maailmapildis väga oluline mõiste. Šamaanid täitsid oma ühiskondades mitmeid sotsiaalseid rolle, nt haigete ravimine, ennustamine, ohverdamine jne, mis on otseselt seotud, šamaanide – vaimude omavahelise – suhtlusega. Sullivan (1994) selgitab seda, et „Šamaanid on inimhingede liikumise eksperdid, kuna nad kontrollivad oma hinge ekstaasi kui ka on spetsialiseerunud teiste hingede tundmisele ja nende eest hoolitsemisele“ (Hoppal, 1997).

Üks eesmärkidest, mis puudutab vaimusuhtlust, on inimhinge rahustamine, mis tagab nii vaimset kui ka füüsilist-bioloogilist tasakaalu. Jahi- ja kalapüügiviisiga rahvaste seas on igapäevane suhtlemine looduskeskkonnaga kujundatud sellest, et kõigil maailmas elaval ja elutul on hing. Sellest tulenevalt liigitatakse Siberi rahvaste uskumusteadmisi maailmast „loodusliku animismi“ (Hoppal, 1997).

Lintrop (1995), kirjeldab seda, et Siberi šamanismis on trumm peamine vahend, mille abil šamaan teadvuse muutunud seisundi esile kutsub. Rituaali jälgijad kogevad mõnikord ka nägemis- ja/või kuulmishallutsinatsioone (Lintrop, 1995, lk 118). Ameerika teadlane

Andrew Neher uuris, miks trummimängul on inimteadvusele nii suur mõju ja ta leidis, et see tekitab samasuguseid elektroentsefalogrammi muutusi kui vilkuv valgus. Pea ja jäsemete värisemine ning lihaste tõmblemine on transi tundemärgid (Andrew Neher, viidanud Lintrop, 1995, lk 119). Pentikäinen (2006) väidab, et saamide kultuuris on trumm samuti oluline instrument. Šamaanil oli intiimne suhe omaenda trummiga, mis on sageli ka tema enda tehtud. Trummi kujundid olid omamoodi kognitiivne kaart šamaani ego-hinge reisi jaoks universumis kolme tasandi vahel. Tsükliline šamanismi maailmavaade ilmnes trummi ovaalses vormis ja heliotsentrilistes kujundites trummil (Pentikäinen, 2006).

Juha Pentikäinen viitab oma raamatus Ernst Mankerile, kes annab trummi tehnilise kirjelduse: trummis on maast eraldatud taevast tähistav osa, jumalakujud, päike, kristlaste maja, põhjapõdrad ja karud ning disainis on ka puidust valmistatud võlukepp (Manker 1950, viidanud Pentikäinen, 2006 kaudu).

Ildikó Tamás analüüsib rahvuse ja etnilise kuuluvuse koosmõju saami rahvussümbolika kujundamise näitel. Neljas riigis elavatel saamidelt on tugev kuuluvustunne oma maale. Avalikel esinemistel saami poliitikuid, ühiskonnategelasi ja kunstnikke markeerib alati mingi saami kostüüm või muud visuaalsed sümbolid viitavad saami päritolule. Need visuaalsed sümbolid väljendavad saami ühtsust, „lääne“ ideoloogiate tagasilükkamist ja rõhutavad solidaarsust teiste põlisrahvastega (Tamás, 2017).

Põhjarahvaste kultuuri kontekstis on nõnda olulised sõnad: *šamaan, šamaanitrumm, püstkoda, põhjapõder, virmalised, joig, taiga, tundra*.

Tabel 1. Põhjarahvaste kultuuri kontekstis oluliste sõnade tähendus

Põhjarahvaste kultuuri kontekstis oluline sõna	Sõna tähendus	Allikas
põhjapõder (ld <i>rangifer tarandus</i>)	tundra- ja taigasõraline. Põhja-Ameerika põhjapõdra nimetatakse karibuks, Euraasia põhjapõdra poroks. Tüvepikkus 2–2,2 m, õlakõrgus 1,1–1,4 m. Sarved on nii emastel kui ka isastel. Elavad suurkarjades, söövad peamiselt samblikke. Põhjapõder on põhjarahvastele asendamatu loom. Eesti alalt kadus	Eesti Entsüklopeedia, VE, 2006

	preboreaalse kliimastaadiumi alguses. Kanada karibu (<i>Rangifer tarandus pearyi</i>) on maailma punases raamatus.	
püstkoda	ürgne Põhja-Euraasia rahvaste (ka soomeugri- laste) elamu, mille kooniline püsteibast kere kaeti talvel nahkade, suvel peamiselt tohuga; keskel asetseb tulekolle. Ajutise elamuna on p. paiguti veel nüüdki kasut. (laplastel, neenetsitel, jt.).	Eesti Entsüklopeedia VE, 2006
taiga	Põhja parasvöötme mandrilise kliimaga alade okasmets; okasmetsa- e. t.-vööndi tsonaalne taimkatteüksus. Taiga loomastikule on iseloomulikud pruunkaru, ilves, orav, laanepüü, musträhn, mänsak, käbilinnud.	Eesti Entsüklopeedia VE, 2006
tundra	polaaralade, eriti lähisarktikavöötme maastikutüüp. Madal õhutemperatuur, suur õhuniiskus, lühike jahe suvi, pikk karm talv; igikelts. Mosaiikne puudeta taimkate; taimestiku alusel eristatakse peamiselt sambla-sambliku-, rohu-, puhma- ja põõsatundrat. Mäestikes mägitundra (fjeld, tundur).	Eesti Entsüklopeedia, VE, 2006
šamaan	tunguusi k. 'võlur, nõid'.	Eesti Entsüklopeedia VE, 2006
šamaanitrumm	on lihtsaima ehitusega trumm, mis koosneb raamist ja sellele pingutatud nahast.	https://trummikoda.eu/
joig	saamidil säilinud ürgne laululiik; lihtne viis, mõnesõnaline tekst, kasutatakse ka tähenduseta silpe.	Eesti Entsüklopeedia VE, 2006
virmalised	polaarvalgus, optiline nähtus (helendus) kõrgatmosfääris põhja- (põhjavalgus) ja lõunapolaaralade kohal (lõunavalgus), 90–1000 km kõrgusel. Enamasti on virmalised sinakad, kahvatuohelised või punased. Virmalisi tekitab kosmilise kiirguse (peamiselt	Eesti Entsüklopeedia VE, 2006

	<p>päikesetuule) mõju hapniku- ja lämmastikuaatomitele ning nende esinemissagedus oleneb Päikese aktiivsusest. Kõige rohkem on võimalisi 65.–70. laiuskraa- di kohal.</p>	
--	---	--

3. PÕHJARAHVASTE MUINASJUTUD

3.1. Mis on muinasjutt ja selle tunnused

Eesti lastekirjandus jaguneb eesti lastekirjanduseks ja tõlkekirjanduseks. Minu uurimistöö objektiks on tõlkelastekirjandus, kitsemalt muinasjutud. Põhjarahvaste muinasjuttude tõlkekirjandust ei ole seni detailselt uuritud.

Muinasutt on rahvajutu peamine liik. See on jutustus, mis koosneb väljamõeldud isikutest ja sündmustest, maagiliste, fantastiliste jõudude osalusel (Müürsepp, 2003).

Muinasjutte jagatakse rahva- ja kunstmuinasjuttudeks, kus rahvamuinasjutu tunnuseks on anonüümsus, ehk sellistel lugudel puudub kindel autor ning samuti on need lood, mis levivad suulisel teel (Krusten et al., 2006).

Krusten jt (2006) on toonud välja, et muinasjutud jagunevad tegelaste ja sündmustiku alusel liikide kaupa: imemuinasjuttudeks, loomamuinasjuttudeks, legendilaadseteks juttudeks ja novellilaadseteks muinasjuttudeks (Krusten et al., 2006). Loomamuinasjuttudel on loom teatud iseloomu või tegelase sümbol.

Imemuinasjuttudel on suur osakaal fantaasial, miljöö on üleloomulik, välja mõeldud, kuigi võib esineda ka reaalselt olustikku. Tegelasel on imelisi, üleloomulikke võimeid. Negatiivsed tegelased, nagu koerakoonlased ja positiivsed nagu haldjad, merinäkid (Laugaste, 1986).

Muinasjuttudel on omad seadused, nt kindel algus, kindel lõpp, arvukordused. Muinasjuttude tegelased on tavaliselt vastandlike omadustega: rikas – vaene, ilus – inetu, hea – kuri, tark – rumal, upsakas – alandlik, noor – vana, jne. Tavaliselt lõppevad muinasjutud õnnelikult – nõrga või vaese, aga tubli ja abivalmis tegelase võit tugeva või rikka, aga halva, rumala ja õela vastase üle (Jaaksoo, 1989).

Muinasjutt on lugu õpetliku sisuga (Krusten et al., 2006). Muinasjutt õpetab, et väärtused, nagu: virkus, tarkus, töökus, abivalmisus, lahkus alati võidavad, vastavalt kuri saab karistuse. Muinasjutt süvendab austust loomade vastu (Niiberg jt 2009, lk 9).

Lapse mõtlemine on naturalistlik: kõik liikuv on tema jaoks elav. Lastel on oluline sa-
mastuda muinasjututegelastega (Bettelheim 2007, lk 9–10). Muinasjutud on laialt levinud
žanr paljude rahvaste seas (Jaaksoo, 1989).

Järgmises alapeatükis on selgitatud täpsemalt põhjarahvaste muinasjuttude eripära.

3.2. Põhjarahvaste muinasjuttude eripära

Põhjarahvaste muinasjuttudes on põhjarahvaste kujutlusvõime omapäraseid joone. Meie
jaoks on nad eksootilised, mis seotud põhjarahvaste erilise maailmatajuga. Rahvapärimus
on tihedalt läbi põimunud mütoloogiaga.

Peategelastel on sageli suur füüsiline tugevus, kuid positiivse tulemuse saavutamiseks on
abiks peamiselt mõtlemine ja leidlikkus¹.

Kuna muinasjuttude kangelased elavad Kaug-Põhjas karmis põhjamaises kliimas, kus
peamiseks elatusvahendiks on jahindus, kalapüük, ja põhjapõdrakasvatus, on loomulik, et
põhjamaise elu karmide tingimustega hakkasaamine on omaette olelusvõitlus. Selleks, et
toime tulla, perekonda toita, palju jahisaake hankida, peab positiivne meestegelane
kindlasti olema füüsiliselt tugev, tark, vapper, leidlik, sirge rühiga, ilus ja osav kütt.
Positiivne tegelanna aga peab olema kaunitar, töökas, osav õmbleja, armuheitlik, hooliv ja
lahke neiu. Võib esile tuua mõningaid väärtusi, mis põhjarahvastel peetakse väga
olulisteks. Näiteks peab kangelane vaimuduga hästi läbi saama, sest nendest animistliku
usu järgi sõltub inimese elu ja tegevus küllalt palju (Saar, Eesti Rahva Muuseum,
<https://www.erm.ee/et/saamid²>); nooremad kangelased peavad vanematest lugu pidama,
sellele pöörasid eriti tähelepanu ämmad ja äiad; kangelasel peab olema usaldussuhe
loodusele, ilma häältele ja loomadele peab inimene olema tundlik, nii nt virmaliste hakkav
tugev vehkimine võis karistada taevakehade pilgajat või aitas ämblik-õnnetooja ainult head
tegelast.

Põhjarahvaste muinasjuttudes leidub nii loomamuinasjutte, kui ka imemuinasjutte. Põhja-
rahvaste juures on väga tavaline inimese moondumine karuks, kusjuures pole selge, kumb
on primaarne (Salve 1995, lk 57). Itelmeeni muinasuttudes tegutsevad loomad tihti peale

¹ <https://et.delachieve.com/pohja-muinasjutud-funktsioonide-ueksikasjalik-analueues/> (viimati vaadatud 14.05.2024)

² Eesti Rahva Muuseumi, <https://www.erm.ee/et/saamid> (viimati vaadatud 14.05.2024)

inimestena. Näiteks Kuth, populaarne tegelaskuju, võib esineda nii inimesena kui varesena (Kokk, 1983, lk 18). Jakuudi muinasjuttudes nimetatakse linde – loomi sageli inimesteks (Pukk, 1974, lk 7).

Tšuktši muinasjutud on karmid, tihtilugu isegi õudsed. Üks kesksemaid teemasid tšuktšide rahvaluules on surnute elluäratamine. Surnut armastati mälestust lähedasest inimhingest, aga kardeti sellepärast, et surm toob kaasa surma. Surnu elluäratamine muinasjuttudes tõi õnne ja rõõmu asemel kaasa õnnetust ja häda. (Ehin, 1981, lk 6).

Põhjarahvaste muinasjuttudes kollide vastu loodeti abi saada nõidadelt ja šamaanidelt. Õnnetuste põhjustajaks peeti kurje vaime, kolle. Kolle arvati olevat kõikjal (Ehin, 1981, lk 8).

Imemuinasjuttudes esinevad mütoloogilised olendid nii tavapärased nagu: merenäkid, koerakoonlased, libahundid, haldjad ja kollid, kui ka ainult põhjarahvastele omased, nagu: kele, Kuth, šamaanimoorid, vaimud, surnud hinged, Eespea jt, kellele on iseloomulikud üleloomulikke võimeid.

4. SÕNADE KLASSIFITSEERIMINE

4.1. Sõnade valiku kriteeriumid

Põhjarahvaste tüüpist sõnavara saab jaotada erinevateks temaatilisteks rühmadeks. On uuritud erinevate põhjarahvaste keeltes esinevat põhjapõdra pidamise leksikat. Nt Ragagnin (2017) uuris sajano-turgi põhjapõdrakasvatuse terminoloogiat, Petrov (2017) uuris eveni põhjapõdrakasvatuse sõnavara. Siinhulgas tuleb mainida, et vastavaid uurimusi on tehtud ka šamanismi leksika osas, nt Rydving (1987).

Põhjarahvaste muinasjuttude sõnavara määratlemisel olen lähtunud erinevatest põhimõtetest. Esiteks on need sõnad, mis iseloomustavad põhjarahvaste loodust, eluviisi, traditsioonilisi uskumusi. Teiseks olen lähtunud sellest, et osa neid sõnu on eksotismid. Eksotism on sõna või väljend, mis on seotud mõne teise rahvaga ning oma keeles haruldane (Sõnaveeb, 2022). Kuna nad on eksotismid, et kuulu nad baassõnavarasse ega põhisõnavarasse.

Kontrollisin sõnad Eesti keele baassõnasõnastikust, Eesti keele põhisõnavara sõnastikust, Võõrsõnade leksikonist ja kõrvutasin neid enda koostatud põhjarahvaste kultuurikontekstis oluliste sõnade loeteluga (vt tabel 1).

Nende kriteeriumite alusel koostas ühise põhjarahvaste sõnavara koondtabeli (vt tabel 2). Kõik leitud sõnad on nimisõnad. Hiljem olen neid süstematiseerinud ja kontseptualiseerinud.

Tabel 2. Põhjarahvaste sõnavara koondtabel.

	Sõna ainsuse nimetavas käändes	Allikad aasta/lehekülg	Eesti keele baassõnastik	PSV Eesti keele põhisõnavara sõnastik	VSL Võõrsõnade leksikon
1.	jäärebane	Heinapuu 2005:8, 39, 40, 41, 42 Jaaksoo 1978:19, 20,	-	-	-

		22, 23			
2.	polaarrebane	Ehin 1981:30	-	-	+
3.	põhjapõder	Heinapuu 2005:39 Klaus 1995:18 Jaaksoo 1978:3, 4 Ehin 1981:13, 26, 33, 71, 74	-	-	-
4.	veopõder	Heinapuu 2005:31, 48	-	-	-
5.	põdraköbi	Jaaksoo 1978:5	-	-	-
6.	põdravasikas	Klaus 1995:17	-	-	-
7.	juhtpõder	Heinapuu 2005:40	-	-	-
8.	kaljukass	Klaus 1995:3, 4 Jõgi 1980:7	-	-	-
9.	nirk	Klaus 1995:7	-	-	-
10.	hüljes	Klaus 1995:13, 26 Jõgi 1980:4 5, 15, 16, 24 Jaaksoo	-	-	-

		1978:19 Ehin 1981:24, 25, 26, 59, 71, 74, 80			
11.	viiger	Kokk 1983:23 Jaaksoo 1978:6, 19, 20 Ehin 1981:24, 26, 59, 71, 74	-	-	-
12.	vaal	Kokk 1983:32 Jõgi 1980:27 Ehin 1981:10, 59, 60, 61, 62, 64, 74, 80, 84, 87	-	+	-
13.	merihobu	Jõgi 1980:24 Jaaksoo 1978:4, 6, 19, 20, 20, 22, 23	-	-	-
14.	morskas	Ehin 1981:59, 71, 74, 80	-	-	-
15.	jääkaru	Jaaksoo 1978:3, 6, 8 Ehin 1981:30, 80	-	-	-

16.	soobel	Pukk 1974:18	-	-	+
17.	tundra	Heinapuu 2005:15, 46 Klaus 1995:3, 17 Kokk 1983:7 Jõgi 1980:3, 6, 11, 15, 16, 18, 19, 21, 26 Jaaksoo 1978:3, 4, 6, 8, 23	-	-	+
18.	virmalised	Heinapuu 2005:48 Jaaksoo 1978:3	-	-	-
19.	lumetuisk	Heinapuu 2005:46 Kama ja Leibak 1984:4, 5, 6, 8	-	-	-
20.	pakane	Klaus 1995:3 Kama ja Leibak 1984:5	-	+	-
21.	jääauk	Klaus 1995:4 Ehin 1981:42,	-	-	-

		45			
22.	pedakas	Klaus 1995:10	-	-	-
23.	põlismänd	Klaus 1995:10	-	-	-
24.	kuusemets	Klaus 1995:19	-	-	-
25.	seeder	Kokk 1983:24	-	-	+
26.	sopka	Kokk 1983:32 Jõgi 1980:4, 7, 11, 12, 26	-	-	+
27.	sammal	Kama ja Leibak 1984:3	-	+	-
28.	marutuul	Kama ja Leibak 1984:5, 8, 9	-	-	-
29.	jääpank	Jaaksoo 1978:6	-	-	-
30.	laas	Ehin 1981:22	-	-	-
31.	purgaa	Kokk 1983:22	-	-	+
32.	küttimine	Heinapuu 2005:17, 36, 39	-	-	-
33.	jaht	Jaaksoo 1978:8 Ehin 1981:24, 25, 26	-	+	-

		Klaus 1995:17 Kokk 1983:4, 15, 23 Jõgi 1980:11, 12, 15, 16, 20			
34.	jahionn	Heinapuu 2005:37	-	-	-
35.	varitsuskoht	Heinapuu 2005:37	-	-	-
36.	varitsuspaik	Ehin 1981:28	-	-	-
37.	peru	Heinapuu 2005:40	-	-	-
38.	lavats	Klaus 1995:5	-	-	-
39.	lee	Klaus 1995:7	-	-	-
40.	kolle	Jaaksoo 1978:5	-	-	-
41.	narta	Kokk 1983:15, 17 Jõgi 1980:7, 16, 18 Ehin 1981:20, 22, 23, 32	-	-	+

42.	jahimees	Kokk 1983:15, 17 Jõgi 1980:24, 26, 27, 28	-	-	-
43.	harpuun	Jõgi 1980:24, 27	-	-	+
44.	laagripaik	Jõgi 1980:4 Ehin 1981:20, 23	-	-	-
45.	libahunt	Heinapuu 2005:15	-	-	-
46.	näkk	Heinapuu 2005:36, 37, 38	-	-	-
47.	kele	Jõgi 1980:6, 7	-	-	-
48.	koerakoonlane	Jõgi 1980:24, 27, 28	-	-	-
49.	koll	Jõgi 1980:24, 27, 28 Ehin 1981:14, 15, 22, 23, 32, 33, 34, 35, 50, 51, 55, 56, 72, 87, 88	-	-	-
50.	Eespea	Ehin 1981:50, 51, 53	-	-	-
51.	Kuth	Kokk 1983: 18, 19, 22, 23, 24, 26, 28, 29	-	-	-

52.	püstkoda	Ehin 1981:14, 19, 34	-	-	-
53.	koda	Heinapuu 2005:10, 12, 30, 31, 43, 46 Klaus 1995:7, 10, 13, 16, 17, 18 Kama ja Leibak 1984:3, 4, 5, 9 Ehin 1981:32, 33, 34, 37, 39, 41, 42, 44, 45, 50, 51, 54, 59, 60, 62, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 73, 74, 75, 76, 79, 83	-	-	-
54.	sammait	Heinapuu 2005:42	-	-	-
55.	põdrarakend	Heinapuu 2005:40 Klaus 1995:3, 6 Ehin 1981:23	-	-	-

56.	jaranga	Jõgi 1980:3, 6, 7, 11, 12, 15, 16, 18, 19, 20, 26, 27	-	-	+
57.	magamu	Ehin 1981:37, 39, 56, 65, 66, 73, 74, 75, 76	-	-	-
58.	ruhe	Ehin 1981:80, 88	-	-	-
59.	põdrasaan	Ehin 1981:60, 66	-	-	-
60.	põhjapõdrakasvataja	Heinapuu 2005:30, 31 Ehin 1981:13, 14, 17, 65	-	-	-
61.	joigamine	Heinapuu 2005:35	-	-	-
62.	joig	Heinapuu 2005:46, 47, 48	-	-	+
63.	kasukas	Heinapuu 2005:40, 48 Kokk 1983:17, 28 Jõgi 1980:20 Jaaksoo 1978:3, 5, 8 Ehin 1981:19	-	+	-

64.	šamaan	Jaaksoo 1978:17	-	-	+
65.	šamaanimoor	Jõgi 1980:26, 27	-	-	-
66.	arbumine	Ehin 1981:53	-	-	-
67.	šamaani nõiatriumm, muinasjuttudes esineb sagemini 'trumm'	Ehin 1981:59, 60, 61, 62, 64, 66, 73, 79	-	+	-
68.	lovi	Ehin 1981:66	-	-	-
69.	ohutis	Ehin 1981:22	-	-	-
70.	kaaren	Heinapuu 2005:11 Klaus 1995:13, 16 Jõgi 1980:15, 16, 18	-	-	-
71.	ronk	Ehin 1981:56, 58	-	-	-
72.	lagle	Kokk 1983:7, 8, 9	-	-	-
73.	lõoke	Kokk 1983:9	-	-	-
74.	kakk	Kama ja Leibak 1984:3, 4, 5, 6, 8, 9	-	-	-

75.	hõimlane	Klaus 1995:7	-	-	-
76.	laplane	Heinapuu 2005:11, 24, 48 Klaus 1995:3, 6, 7, 12, 18	-	-	-
77.	koltalaplane	Heinapuu 2005:39	-	-	-
78.	koltasaam	Heinapuu 2005:13	-	-	-
79.	tundrulaplane	Klaus 1995:6	-	-	-
80.	kolta	Heinapuu 2005:12	-	-	-
81.	tšuudid	Heinapuu 2005:39, 40, 41, 42, 43, 44, 45	-	-	-
82.	mos	Kama ja Leibak 1984:3, 4, 5, 6, 8, 9	-	-	-
83.	jukagiir	Jaaksoo 1978:3, 4, 5	-	-	-

Koondtabelist joonistub välja 83 põhjarahvaste tüüpilisse sõnavarasse kuuluvat sõna. Nendest on 32 liitsõnad. Vaatamata sellele, et *kasukas* on eesti keeles tavasõna ja esineb Eesti põhisõnavara sõnastikus, see on põhjarahvaste muinasjuttudes tihti esinev, oluline sõna. Selle all mõistetakse siberi kasukat. Sõna *trumm*, mis esineb põhjarahvaste muinasjuttudes sageli, käsitlen samuti põhjarahvaste tüüpilisse sõnavarasse kuuluvaks sõnana, kuna selle sõna all mõistavad põhjarahvad tavalise trummi asemel 'šamaani

nõiatrummi' Samuti leiduvad Eesti keele põhisõnavara sõnastikus sõnad: *sammal*, *jaht*, *vaal*, *pakane*. Neid sõnu käsitlen oma töös kui tüüpilist põhjarahvaste sõnavara, kuna territoriaalselt on nad iseloomulikud ainult Põhjamaadele, *jaht* on aga oluline sõna põhjarahvastel. Jakuudi ja jukagiiri muinasjuttudes esinesid sõnad *urasa* ja *jurta*. Neid ei loe ma sõnadeks, mis kuuluvad põhjarahvaste tüüpilisse sõnavarasse, kuna põhjarahvaste traditsiooniline elamu on püstkoda. Sõna *jurta* esineb jakuutide muinasjuttudes ja kuna jakuutide ala on hiiglaslik, võib arvata, et suure tõenäosusega iseloomustab kasutatud sõna elamu teatud lõunapoolsemal asualal, kus jakuudid kasutavad jurtat elamuna.

4.2. Eksotismide määratlemise probleematika

Eksotism on mõne teise rahvaga seotud meil haruldane keelend (EKSS, 2009). Hulk leksikoloogias kasutatavaid -isme on saanud nime selle järgi, mis keelest pärit elemendi või joonega, s.o sõnaga, vormiga, tarindiga, on mingis muus keeles tegemist (EKSA, 2007).

Eksotismid on sõnad või väljendid, mis tähistavad tihedasti ühe kindla rahvaga seotud mõisteid. Nt *joig* (saami), *guljašš* (ung), *harakiri* (jaapani), *sabat* (juudi). Nende mõistete jaoks eesti keeles teisi sõnu ei ole ning neid pole tarviski: eksotismid annavad edasi lokaalset koloriiti, nt pille, tantse, laule, toite jms (EKSA, 2007).

Olen leksikograafilistest allikatest kontrollinud sõnad, mis kuuluvad põhjarahvaste tüüpilisse sõnavarasse ning enda koostatud kondtabelis (vt tabel 2) sain kokku 83 sõna. Ei saa aga oletada, et kõik leitud sõnad on eksotismid, vaid ainult osa neist. Eksotismide määratlemine on keeruline. Eksotismid ja võõrsõnad ei lange alati kokku, aga nendel on tugev side. Eksotismid kuuluvad väga tihti võõrsõnade hulka. Iga võõrsõna pole eksotism (nt keeleteaduse terminid), aga võib väita, et enamik eksotisme on võõrsõnad. Eksotismide ja võõrsõnade keerulist suhet illustreerib muinasjuttudes esinev lekseem *arbuja*. See esineb kujul *Arbia* juba teises eesti keele grammatikas aastal 1648 (Gutslaff 1998, 246), Ühe versiooni järgi võis ilmselt genuiinse sõna foneetilise kuju kujunemises kaasa mängida selle seostamine antiikmütoloogiast tuntud vaimude Harpyiatega. Sõna on tänapäeva eesti keeles juba kindlasti arhaismiks muutunud, teisalt esindab ta põhjarahvaste muinasjuttude tõlgetes eksotsimi mõistet, sest viitab teistele, kaugetele kultuuridele.

Oluliseks kriteeriumiks on sõna tavalisest kõrgem sagedus, nt *koda* puhul. Soome-ugri agkeelest pärit *koda* on tänapäeva eesti keeles juba arhaism, see esineb ainult liitsõnade

põhiosana, aga iseseisva lekseemina mitte. Sellega nimetatakse aga muinasjuttude tõlgetes põhjarahvaste traditsioonilisi elamuid, mille kõige tüüpilisemaks ja arhailisemaks esindajaks on *püstkoda*.

Sammal eesti kirjakeeles ei ole arhaism, eksotism ega võõrsõna, siiski saab seda põhjarahvaste muinasjuttude tõlgete tüüpiliseks sõnaks pidada, kuna see iseloomustab kohalikku loodust, eriti tundrat väga olulisel määral: tundral kõrgeid, suuri taimi ei kasva, seega tõuseb seal selliste väikeste taimede roll ja seega nende mainimine tekstides, mida meie metsades ega kultuuris võib olla, ei panegi tähele.

Sõna *magamu* ei esine üheski sõnastikus, sellele on antud selgitus tšuktši muinasjutu kogumikus. *Magamu* on karusnahkadega kaetud, püstkoja sees on mitu väikest karusnahkset magamistelki (vt Ehin 1981:37). Kuna teistes põhjarahvaste muinasjuttude kogumikes sõna *magamu* ei leidu, võib arvata, et see kuulub ainult tšuktši muinasjuttude tõlgete leksikoni.

Virmalised on tüüpilised ainult polaarterritooriumidel ning välismaailma jaoks need on eksotism.

Koondtabelis (vt tabel 2) on kokku 11 võõrsõna, need on: *polaarrebane* (*polaris* keskld), *soobel* (sks; vn), *tundra* (vn; fi), *seeder* (ld; kr), *sopka* (vn), *purgaa* (vn; fi), *narta* (vn), *harpuun* (holl; pr), *jaranga* (vn; tšuktši), *joig* – sellest tuletis *joigamine* (saami), *šamaan* (evengi). Ka võõrsõna on *taiga* (vn), mis ei esine koondtabelis, kuid on käsitletud põhjarahvaste kultuuri kontekstis oluliste sõnade hulgas (vt tabel 1). Võib oletada, et kõik need võõrsõnad on eksotismid, kuna tähistavad tihedasti ühe kindla rahvaga seotud mõisteid ja nende mõistete jaoks eesti keeles teisi sõnu ei leidu, sest Eestis neid nähtusi ei ole ja seetõttu eesti kultuuris on need sõnad haruldased.

Järgmiselt, võib esile tõsta põhja hõimurahvaste nimetusi, koondtabelis (vt tabel 2) on neid kokku 8: *laplane*, *koltalplane* ehk *koltasaam*, *tundrulaplane*, *kolta*, *tšuudid*, *mos*, *jukagiir*. Tuleb nentida, et jukagiirid üldtunnustatud teooria järgi ei kuulu siiski Uurali rahvaste hulka. Loetletud hõimurahvaste nimetused kuuluvad eksotismide hulka, kuna igaühel neist on täpne seos konkreetse rahvaga. Võib eeldada, et ka põhjarahvaste mütoloogiliste olendite nimetused *Eespea* ja *Kuth* on eksotismid, kuna need on põhjarahvaste folklooris olulised kangelasid, kellel ei ole teiste rahvaste seas vastandeid, kuid need esindavad pigem pärisnimede kui üldnimede kategooriat.

Loomaliikide nimetused *vaal, merihobu, morskas, jääkaru* on oletatavasti eksotismid, kuna need loomad ei ela Eestis.

Otsides põhjarahvaste muinasjuttudest spetsiifilist sõnavara, koostas üksiktabelid, kus sõnad on järjestatud iga kogumiku ja muinasjutu järgi. Sõnad kirjutasin ainsuse nimetavas käändes ja jälgisin sõnavormide koguarvu. Üksiktabelit on kokku 51.

Kogumik 1. „Hundiks pandud noormees. Lapi muinasjutud“ muinasjutu põhjarahvaste erileksikoni seotud sõnavara ja sõnavormide koguarv.

1.1. Saami muinasjutt „Rebane otsib endale elatist“

	Sõna ainsuse nimetavas käändes	Sõnavormide koguarv	Lehekülg
1.	jäärebane	4	8

1.2. Saami muinasjutt „Jänese kavatsus“

	Sõna ainsuse nimetavas käändes	Sõnavormide koguarv	Lehekülg
1.	koda	2	10

1.3. Saami muinasjutt „Kaarna sõna“

	Sõna ainsuse nimetavas käändes	Sõnavormide koguarv	Lehekülg
1.	kaaren	2	11
2.	laplane	1	11

1.4. Saami muinasjutt „Kalapüüdja kolta naine ja karu“

	Sõna ainsuse nimetavas käändes	Sõnavormide koguarv	Lehekülg
1.	koda	4	12

2.	kolta	1	12
3.	koltasaam	1	13

1.5. Saami muinasjutt „Hundiks pandud noormees“

	Sõna ainsuse nimetavas käändes	Sõnavormide koguarv	Lehekülg
1.	libahunt	1	15
2.	tundra	1	15

1.6. Saami muinasjutt „Jõulustaalud, poiss ja papp“

	Sõna ainsuse nimetavas käändes	Sõnavormide koguarv	Lehekülg
1.	küttimine	1	17

1.7. Saami muinasjutt „Merekuningas ja maakuningas“

	Sõna ainsuse nimetavas käändes	Sõnavormide koguarv	Lehekülg
1.	turbakoda	1	23
2.	laplane	1	24

1.8. Saami muinasjutt „Nõia-Kolpa“

	Sõna ainsuse nimetavas käändes	Sõnavormide koguarv	Lehekülg
1.	põdrakasvataja	3	30, 31
2.	veopõder	1	31
3.	koda	3	30, 31

1.9. Saami muinasjutt. „Saareliigutaja“

	Sõna ainsuse nimetavas käändes	Sõnavormide koguarv	Lehekülg
--	--------------------------------	---------------------	----------

1.	joigamine	2	35
----	-----------	---	----

1.10. Saami muinasjutt „Merelaplane jahil“

	Sõna ainsuse nimetavas käändes	Sõnavormide koguarv	Lehekülg
1.	näkk	3	36, 37, 38
2.	jahionn	1	37
3.	varitsuskoht	1	37
4.	jaht	1	36

1.11. Saami muinasjutt „Tšuudid Njuohttejávris“

	Sõna ainsuse nimetavas käändes	Sõnavormide koguarv	Lehekülg
1.	kasukas	2	40
2.	juhtpõder	2	40
3.	peru	1	40
4.	sammasait	2	42
5.	tšuudid	12	39, 40, 41, 42
6.	koltalaplane	1	39
7.	põdrarakend	2	40
8.	põhjapõder	1	39
9.	jäärebane	12	39, 40, 41, 42
10.	jaht	2	39

1.12. Saami muinasjutt „Sulles-neiud“

	Sõna ainsuse nimetavas käändes	Sõnavormide koguarv	Lehekülg
1.	koda	4	43
2.	tšuudid	11	43, 44

1.13. Saami muinasjutt „Levrrohaš tšuudide teejuhiks“

	Sõna ainsuse nimetavas käändes	Sõnavormide koguarv	Lehekülg
1.	tšuudid	4	45

1.14. Saami muinasjutt „Päikese, kuu, tähtede ja virmaliste pilkaja“

	Sõna ainsuse nimetavas käändes	Sõnavormide koguarv	Lehekülg
1.	virmalised	6	48
2.	joig	6	46, 47, 48
3.	tundra	1	46
4.	lumetuisk	1	46
5.	kasukas	1	48
6.	koda	1	46
7.	laplane	1	48
8.	veopõder	1	48

Kogumik 2. „Lapi muinasjutte“ muinasjutu põhjarahvaste erileksikoni seotud sõnavara ja sõnavormide koguarv.

2.1. Saami muinasjutt „Rebane“

	Sõna ainsuse nimetavas käändes	Sõnavormide koguarv	Lehekülg
1.	põdrarakend	7	3, 6
2.	kaljukass	6	3, 4
3.	jääauk	3	4
4.	pakane	1	3
5.	lavats	1	5
6.	põdrakari	2	6
7.	tundra	2	3
8.	tundrulaplane	4	6
9.	koda	4	7, 10
10.	hõimlane	1	7
11.	laplane	4	3, 6, 7

12.	lee	1	7
13.	nirk	3	7
14.	pedakas	1	10
15.	põlismänd	1	10

2.2. Saami muinasjutt „Lõhe, hiidlest, tursk ja ahven“

	Sõna ainsuse nimetavas käändes	Sõnavormide koguarv	Lehekülg
1.	laplane	2	12

2.3. Saami muinasjutt „Kolm tütar“

	Sõna ainsuse nimetavas käändes	Sõnavormide koguarv	Lehekülg
1.	hüljes	3	13
2.	koda	13	13, 16, 17
3.	kaaren	3	13, 16
4.	tundra	2	17
5.	põdravasikas	1	17
6.	jaht	2	17

2.4. Saami muinasjutt „Karunahk“

	Sõna ainsuse nimetavas käändes	Sõnavormide koguarv	Lehekülg
1.	laplane	1	18
2.	kuusemets	1	19
3.	koda	2	18
4.	põhjapõder	1	18

2.5. Saami muinasjutt „Veealune neid“

	Sõna ainsuse nimetavas käändes	Sõnavormide koguarv	Lehekülg
--	--------------------------------	---------------------	----------

1.	hüljes	1	26
----	--------	---	----

Kogumik 3. „Itelmeeni muinasjutte“ muinasjutu põhjarahvaste erileksikoni seotud sõnavara ja sõnavormide koguarv.

3.1. Itelmeeni muinasjutt „Pikk tige vanaeit“

	Sõna ainsuse nimetavas käändes	Sõnavormide koguarv	Lehekülg
1.	jaht	1	4

3.2. Itelmeeni muinasjutt „Lagle“

	Sõna ainsuse nimetavas käändes	Sõnavormide koguarv	Lehekülg
1.	lagle	19	7, 8, 9
2.	tundra	2	7
3.	lõoke	1	9

3.3. Itelmeeni muinasjutt „Kuidas õed mehele said“

	Sõna ainsuse nimetavas käändes	Sõnavormide koguarv	Lehekülg
1.	narta	6	15, 17
2.	jahimees	11	15, 17
3.	kasukas	1	17
4.	jaht	1	15

3.4. Itelmeeni muinasjutt „Kuidas Kuth ja Miti päklil käisid“

	Sõna ainsuse nimetavas käändes	Sõnavormide koguarv	Lehekülg
1.	Kuth	16	18, 19, 22
2.	purgaa	2	22

3.5. Itelmeeni muinasjutt „Kuidas Kuth oma naise Miti töökaks õpetas“

	Sõna ainsuse nimetavas käändes	Sõnavormide koguarv	Lehekülg
1.	viiger	1	23
2.	jaht	2	23
3.	seeder	1	24
4.	Kuth	13	23, 24

3.6. Itelmeeni muinasjutt „Kuidas Kuth rebast ehmatas“

	Sõna ainsuse nimetavas käändes	Sõnavormide koguarv	Lehekülg
1.	kasukas	4	28
2.	Kuth	13	26, 28, 29

3.7. Itelmeeni muinasjutt „Tõlval“

	Sõna ainsuse nimetavas käändes	Sõnavormide koguarv	Lehekülg
1.	vaal	1	32
2.	sopka	1	32

Kogumik 4. „Tšuktši muinasjutte“ muinasjutu põhjarahvaste erileksikoni seotud sõnavara ja sõnavormide koguarv.

4.1. Tšuktši muinasjutt „Taat ja eit“

	Sõna ainsuse nimetavas käändes	Sõnavormide koguarv	Lehekülg
1.	jaranga	4	3
2.	laagripaik	3	4
3.	sopka	2	4
4.	hüljes	7	4, 5
5.	tundra	2	3

4.2. Tšuktši muinasjutt „Kurjad vaimud“

	Sõna ainsuse nimetavas käändes	Sõnavormide koguarv	Lehekülg
1.	narta	3	7
2.	tundra	2	6
3.	jaranga	8	6, 7
4.	kele	9	6, 7
5.	sopka	1	7
6.	kaljukass	1	7

4.3. Tšuktši muinasjutt „Rebane ja Jumal“

	Sõna ainsuse nimetavas käändes	Sõnavormide koguarv	Lehekülg
1.	tundra	1	11
2.	jaranga	6	11, 12
3.	sopka	6	11, 12
4.	jaht	2	11, 12

4.4. Tšuktši muinasjutt „Kaaren ja rebane“

	Sõna ainsuse nimetavas käändes	Sõnavormide koguarv	Lehekülg
1.	jaranga	8	15, 16, 18, 19
2.	kaaren	21	15, 16, 18
3.	jaht	2	15, 16
4.	tundra	5	15, 16, 18, 19
5.	hüljes	4	15, 16
6.	narta	8	16, 18

4.5. Tšuktši muinasjutt „Tänamatus“

	Sõna ainsuse nimetavas käändes	Sõnavormide koguarv	Lehekülg
--	--------------------------------	---------------------	----------

1.	jaranga	3	20
2.	jaht	2	20
3.	kasukas	2	20
4.	tundra	1	21

4.6. Tšuktši muinasjutt „Jandranai jahimees“

	Sõna ainsuse nimetavas käändes	Sõnavormide koguarv	Lehekülg
1.	tundra	4	26
2.	merihobu	1	24
3.	jaranga	4	26, 27
4.	harpuun	3	24, 27
5.	sopka	1	26
6.	šamaanimoor	4	26, 27
7.	vaal	2	27
8.	hüljes	3	24
9.	jahimees	23	24, 26, 27, 28
10.	koll	4	24, 27, 28
11.	koerakoonlane	8	24, 27, 28

Kogumik 5. „Mansi muinasjutte“ muinasjutu põhjarahvaste erileksikoni seotud sõnavara ja sõnavormide koguarv.

5.1. Mansi muinasjutt „Väike mos-naine ja kakk“

	Sõna ainsuse nimetavas käändes	Sõnavormide koguarv	Lehekülg
1.	kakk	18	3, 4, 5, 6, 8, 9
2.	sammal	1	3
3.	marutuul	3	5, 8, 9
4.	mos	30	3, 4, 5, 6, 8, 9
5.	koda	6	3, 4, 5, 9
6.	tuisk	5	4, 5, 6, 8
7.	pakane	1	5

Kogumik 6. „Jukagiiri muinasjutte“ muinasjutu põhjarahvaste erileksikoni seotud sõnavara ja sõnavormide koguarv.

6.1. Jukagiiri muinasjutt „Miks meil talvel päikest pole“

	Sõna ainsuse nimetavas käändes	Sõnavormide koguarv	Lehekülg
1.	jääkaru	1	3
2.	kolle	1	5
3.	merihobu	2	4
4.	jääpank	1	6
5.	virmalised	1	3
6.	põhjapõder	2	3, 4
7.	tundra	3	3, 4, 6
8.	kasukas	2	3, 5
9.	põdraköbi	1	5
10.	jukagiir	9	3, 4, 5

6.2. Jukagiiri muinasjutt „Miks jääkarul on must nina“

	Sõna ainsuse nimetavas käändes	Sõnavormide koguarv	Lehekülg
1.	jääkaru	7	6, 8
2.	tundra	2	6, 8
3.	jaht	1	8
4.	jääpank	1	6
5.	kasukas	1	8
6.	merihobu	1	6
7.	viiger	1	6

6.3. Jukagiiri muinasjutt „Võõras urasa“

	Sõna ainsuse nimetavas käändes	Sõnavormide koguarv	Lehekülg
--	---------------------------------------	----------------------------	-----------------

2.	šamaan	1	17
----	--------	---	----

6.4. Jukagiiri muinasjutt „Kuidas jäärebase viigrit ninapidi vedasid“

	Sõna ainsuse nimetavas käändes	Sõnavormide koguarv	Lehekülg
1.	jäärebane	6	19, 20
2.	merihobu	4	19, 20
3.	hüljes	1	19
4.	viiger	10	19, 20

6.5. Jukagiiri muinasjutt „Miks merihobud omavahel läbi ei saa“

	Sõna ainsuse nimetavas käändes	Sõnavormide koguarv	Lehekülg
1.	jäärebane	13	20, 22, 23
2.	merihobu	16	20, 22, 23
3.	tundra	1	23

Kogumik 7. „Jakuudi muinasjutte“ muinasjutu põhjarahvaste erileksikoni seotud sõnavara ja sõnavormide koguarv.

7.1. Jakuudi muinasjutt „Tütarlaps-lilleke“

	Sõna ainsuse nimetavas käändes	Sõnavormide koguarv	Lehekülg
1.	soobel	2	18
2.	jurta	4	17, 18

Kogumik 8. „Unesnõiduja. Tšuktši muinasjutte“ muinasjutu põhjarahvaste erileksikoni seotud sõnavara ja sõnavormide koguarv.

8.1. Tšuktši muinasjutt „Lugu Lolngölönist“

	Sõna ainsuse nimetavas käändes	Sõnavormide koguarv	Lehekülg
--	--------------------------------	---------------------	----------

1.	vaal	1	10
----	------	---	----

8.2. Tšuktši muinasjutt „Põdra kõrvast kukkunu“

	Sõna ainsuse nimetavas käändes	Sõnavormide koguarv	Lehekülg
1.	põhjapõdrakasvataja	10	13, 14
2.	põhjapõder	1	13
3.	püstkoda	1	14
4.	koll	10	14, 15

8.3. Tšuktši muinasjutt „Põdrakasvataja ja tema tütar“

	Sõna ainsuse nimetavas käändes	Sõnavormide koguarv	Lehekülg
1.	põdrakasvataja	1	17
2.	püstkoda	1	19
3.	kasukas	1	19
4.	narta	7	20, 22, 23
5.	laagripaik	2	20, 23
6.	koll	6	22, 23
7.	laas	1	22
8.	ohutis	1	22
9.	põdrarakend	1	23

8.4. Tšuktši muinasjutt „Ussinuumaja“

	Sõna ainsuse nimetavas käändes	Sõnavormide koguarv	Lehekülg
1.	jaht	4	24, 25, 26
2.	viiger	5	24, 26
3.	hüljes	5	24, 25, 26
4.	põhjapõder	1	26
5.	varitsuspaik	2	28

6.	jääkaru	1	30
7.	polaarrebane	1	30

8.5. Tšuktši muinasjutt „Nõid Kõkvat“

	Sõna ainsuse nimetavas käändes	Sõnavormide koguarv	Lehekülg
1.	koda	6	32, 33, 34
2.	koll	24	32, 33, 34, 35
3.	narta	1	32
4.	põhjapõder	1	33
5.	püstkoda	1	34

8.6. Tšuktši muinasjutt „Unesnõiduja“

	Sõna ainsuse nimetavas käändes	Sõnavormide koguarv	Lehekülg
1.	magamu	2	37, 39
2.	koda	8	37, 39

8.7. Tšuktši muinasjutt „Koer kosjas“

	Sõna ainsuse nimetavas käändes	Sõnavormide koguarv	Lehekülg
1.	koda	12	41, 42, 44, 45
2.	jääauk	3	42, 45

8.8. Tšuktši muinasjutt „Eespea tütar“

	Sõna ainsuse nimetavas käändes	Sõnavormide koguarv	Lehekülg
1.	Eespea	18	50, 51, 53
2.	koda	13	50, 51, 54
3.	koll	13	50, 51
4.	arbumine	1	53

8.9. Tšuktši muinasjutt „Kollidemaa“

	Sõna ainsuse nimetavas käändes	Sõnavormide koguarv	Lehekülg
1.	koll	4	55, 56
2.	magamu	1	56
3.	ronk	2	56, 58

8.10. Tšuktši muinasjutt „Lugu nõiatrummist“

	Sõna ainsuse nimetavas käändes	Sõnavormide koguarv	Lehekülg
1.	morskas	1	59
2.	hüljes	1	59
3.	viiger	1	59
4.	vaal	1	59
5.	trumm	11	59, 60, 61, 62, 64
6.	koda	6	59, 60, 62, 64
7.	nõiatrumm	5	60
8.	põdrasaan	1	60

8.11. Tšuktši muinasjutt „Lugu sügelisnõiast“

	Sõna ainsuse nimetavas käändes	Sõnavormide koguarv	Lehekülg
1.	põdrakasvataja	1	65
2.	koda	25	65, 66, 67, 68, 69, 70, 73, 74, 75, 76, 79
3.	põhjapõder	2	71, 74
4.	vaal	2	74
5.	viiger	2	71, 74
6.	hüljes	2	71, 74
7.	morskas	2	71, 74

8.	magamu	7	65, 66, 73, 74, 75, 76
9.	sõidupõder	1	65
10.	põdrasaan	1	66
11.	koll	1	72
12.	trumm	8	66, 73, 79
13.	lovi	1	66

8.12. Tšuktši muinasjutt „Lugu Kuningäst“

	Sõna ainsuse nimetavas käändes	Sõnavormide koguarv	Lehekülg
1.	vaal	4	80, 84, 87
2.	morskas	1	80
4.	hüljes	1	80
5.	jääkaru	1	80
6.	ruhe	3	80, 88
7.	koda	1	83
8.	koll	2	87, 88

Nagu ees oli juba mainitud, koondtabelis (vt tabel 2) on kokku 83 sõna, mis kuuluvad põhjarahvaste tüüpilisse sõnavarasse. Nad on pärit kaheksast põhjarahvaste kogumikust. Allolevatest väikestest tabelitest, esitatud sõnad korduvad muinasjuttudes ja kogumikutes mitu kordi, mõned rohkem, teised aga vähem. Koos kordustega tuli välja üldiselt kokku 223 sõna. Aritmeetiline keskmine on 4 põhjarahvaste spetsiifilist sõna igas muinasjutus. Aga see arv on pealiskaudne, sest põhjarahvaste tüüpilisse sõnavarasse kuuluvate sõnade esinemise koguarv oleneb muinasjutu kogemikust.

Võrreldes 8 valitud põhjarahvaste kogumikut, võib märgata erinevaid joone tõlkimisel. Mõnikord sama sõna kordub teises kogumikus teisiti esimese sõna sünonüümina nt *jäärebane* ja *polaarrebane*, samuti võib sama sõna tähenduse kohata erinevas kogumikus erinevalt nt *koda* ja *püskoda*, *varitsuskoht* ja *varitsuspaik*. See kõneleb erinevate tõlkijate iseärasustest ja tõlkija põhimõtetest.

Väikeste tabelite sõnavormide koguarvu analüüsist tuleb välja, et põhjarahvaste muinasjuttudest kõige tihedamalt korduv sõna on *koda*. See esineb kõikide muinasjuttude summas 113 korda, kusjuures nendest ainult 3 korda esineb sõna *püstkoda*.

Teisel kohal sage koguarv on sõnal *koll*, mis leidub 64 korda.

Suure koguarvuga olid sõnad *Kuth* 42 ja *mos* 30, aga kuna need on etnograafilised sõnad ehk kuuluvad konkreetsele põhjarahvale ja esinevad ainult teatud rahva muinasjuttudes, siis ei loe neid sagedaseks kõigi põhjarahvaste muinasjuttude puhul. Üldiselt aga olid populaarsed sõnad: *jahimees*, *trumm*, *merihobu*, *jäärebane*, *kaaren*.

Vastupidiselt ootustele sõna *taiga* jäi mul märkamata, vaatamata sellele, et *taiga* on põhjarahvaste teaduslik termin. Anastassia Matrossova, kes uuris oma bakalaureusetöös Nikolai Baturini leksika iseärasusi, käsitles ka Siberi leksikoni, kus ta leidis Baturini tekstist rikkaliku ja spetsiifilise taiga leksika – nt *põlismaaned*, *paks hanglumi*, *vesijää*, *kirvesnuga*. Ehk kuigi need sõnad on vene keelde tõlgitud *maïza*, eestikeelses originaalis moodustavad selle sõna liitsõnad (Matrossova, 2022, lk 22-38).

Põhjarahvaste muinasjuttudes esinevad sõnad *urasa* ja *jurta*, mõlemad 4 korda, neid käsitlen oma töös eraldi, sest minu hinnangul ei kuulu nad põhjarahvaste sõnavarasse.

5. LASTE SÕNAVARA LAIENDAMISE PEAMISED VIISID

5.1. Laste sõnavara

Tänapäeval ähvardab põhjarahvaid väikerahvaid väljasuremisohu ja seetõttu pean oma töös oluliseks lastele tutvustamist nende rahvaste kultuuripärandiga, konkreetselt nende muinasjuttudega ning selleks soovin esile tuua põhjarahvaste elu kirjeldavat erilist sõnavara.

Sõnavara on tulevikus omandatavate võõrkeelte vundamendiks ja on koolis eduka õppimise aluseks. Dickinson ja Tabors (1991, viidatud Research Foundation..., 2010 kaudu) väidavad, et lapsed, kes on raamatusõbrad, omavad tulevikus paremat sõnavara ja õpivad kiiremini lugema kui lapsed, kellel on raamatutega vähe kokkupuudet.

Illustratsioonidel on kahtlemata suur mõju sõnavara laiendamisele. Lapsele tuttavad, aga ka tundmatud sõnad aitavad sõnavara rikastada piltide kaudu, mille abil saab tekstist arusaamist toetada. (Ehasalu, 2015). Muinasjutt rikastab lapse maailmapilti, soodustab kujutlusvõime tajule, arendab sidusat kõnet, rikastab sõnavara sünonüümide ja antonüümide abil.

Karlep (2003) kirjutab, et sõnavaraõpetuse ülesanded sõnastab kõnearenduse metoodika järgmiselt: sõnavara mahu laiendamine, sõnatähenduse täpsustamine, sõnade aktiveerimine (kasutusvaldkonna laiendamine) (Karlep, 2003, lk 63). Kõnearenduse raamatu autor rõhutab, et suur roll on praktilises sõnavaraõpetuses lugemistekstide ja koduloolise materjalidel. A. Zikejev väidab, et sõnatähendus omandatakse ainult siis, kui laps mõtestab seda kontekstis (Zikeev, 1976).

„Kui palju uusi sõnu laps märkab ja nende tähendusi mõistab, sõltub tema arengust. Oluline on aga kirjeldatud arengupõhimõtet arvestada kõne korrigeerimisel: luua situatsioonid, mis suunavad nii keskkonna objektide kui ka neid tähistavate sõnade, harilikult küll uut sõna sisaldavate ütluste tajumist“. Autor esitab sõnatähenduse selgitamise võtteid, mis jaotuvad kaemuslik-illustratiivseteks, verbaalseteks ja kahe nimetatud võtete rühma kombinatsioonideks. Kaemuslik-illustratiivsed võtted jaouvad

järgmiselt: sõnade esitamine praktilise tegevuse käigus; suunatud vaatlusele toetuv sõnade esitamine ja seletus; piltide tajumisele toetuv sõnaseletus; skeemidele toetuv sõnaseletus (Karlep, 2003, lk 81).

5.2. Sõnade mõisteline klassifitseerimine

Põhjarahvaste muinasjuttude sõnade mõisteliselt klassifitseerimisel olen valinud sama 83 sõna, mis esinevad põhjarahvaste sõnavara koondtabelis (vt tabel 2), mis pärinevad põhjarahvaste tõlgete kogumikest ja mille sõnavormide sagedust olen jälginud järgnevas 51 üksiktabelis. Mõisteliselt klassifitseeritud tabelleid on kokku 7 (vt tabel 3-9). Nendes esinevad sõnad iseloomustavad põhjamaiste loomariiki, loodust, eluviisi, mütoloogilisi olendeid, jahipidamist, elamuid ja sõiduvahendeid, hõimlaste nimetusi ja etnilist sõnavara.

Mõisteliselt klassifitseerimiseks sõnade valikul, lähtusin töös seatud küsimusest, nimelt millised sõnad põhjarahvaste muinasjuttudes nõuavad seletamist, et lapsed mõistaksid muinasjutte? Selleks viisin Tartu Naerumaa Lasteaias kümnele koolieelikule läbi viktoriini (vt Lisa 2). Viktoriin sisaldab 12 pilti, mis iseloomustavad põhjarahvaste kultuuri kontekstis levinumaid tunnusmärke. Viktoriini tulemustest (vt lisa 2) selgus, et lapsed teavad põhjarahvaste kõige levinumate sõnade leksikaalset tähendust 53% ulatuses (vt järg lisa 2), mis tõestab töö aktuaalsust.

Töös teadlikult ei nimetata laste konkreetset vanust, kellele põhjarahvaste sõnavara sobiks, kuna see sobib väga erinevatele vanuserühmadele. Tinglikult on võimalik piirata põhjarahvaste sõnavara sobivust vanemast koolieelsest east põhikooli II astmeni.

3. Tabeli analüüs

Looma- ja linnuliikide nimetused on mul esitatud koos ladinakeelsete nimetustega. Tuleb märkida, et põhjarahvaste jaoks mängivad nende alal väga olulist rolli: loodus, maastik, loomad, seega, ühel loomal võib olla palju erinevaid nimesid, mis aitavad eristada mõnda olulist tunnust. Näiteks eskimo keeles vastab ühele sõnale 'lumi' terve hulk erinevaid sõnu. (Torop, P. 1995) Analoogiline on sõna 'põhjapõder'. Petrovi sõnaraamat (2017) on etnolingvistiline sõnastik, mis on pühendatud põhjapõdraga seotud nimetustele.

Tabelis on sama liigi erinevad nimetused *viiger* ja *hüljes*, kus põhierinevus on nende suuruses. Ka loomad *merihobu* ja *morsk*, muinasjuttudes esineb sõna *morsakas*. *Morsk* on

vananenud variant. Tabelis on sünonüümid: *jäärebane* ja *polaarrebane*; *kaaren* ja *ronk*. Enamik on liitsõnad: *jäärebane*, *polaarrebane*, *põhjapõder*, *veopõder*, *põdraköbi*, *põdravasikas*, *juhtpõder*, *kaljukass*, *merihobu* ja *jääkaru*.

Tabel 3. PÕHJAMAISTE LOOMARIIGIGA SEOTUD SÕNAVARA

	Sõna ainsuse nimetavas käändes	Allikas	Selgitus
1.	<i>jäärebane</i> (ld <i>Alopex lagopus</i>)	Heinapuu 2005:8, 39, 40, 41, 42 Jaaksoo 1978:19, 20, 22, 23	Arktikas elutsev, suvel pruuni, talvel valge koheva karvaga rebane.
2.	<i>polaarrebane</i> (ld <i>Alopex lagopus</i>)	Ehin 1981:30	vt selgitust sõnal 'jäärebane'. Jäärebane ja polaarrebane on sünonüümid.
3.	<i>põhjapõder</i> (ld <i>Rangifer tarandus</i>)	Heinapuu 2005:39 Klaus 1995:18 Jaaksoo 1978:3, 4 Ehin 1981:13, 26, 33, 71, 74	põdraga sarnane haruliste sarvedega loom, kes elab tundras ja taigas. Võrreldes hariliku põdraga on põhjapõder väiksem.
4.	<i>veopõder</i>	Heinapuu 2005:31, 48	põhjapõder, keda rakendatakse saani ette.
5.	<i>põdraköbi</i>	Jaaksoo 1978:5	vana ja igerik põhjapõder
6.	<i>põdravasikas</i>	Klaus 1995:17	põhjapõdra laps.
7.	<i>juhtpõder</i>	Heinapuu 2005:40	juht põhjapõder karjas.
6.	<i>kaljukass</i> (ld <i>Gulo gulo</i>)	Klaus 1995:3, 4	loom, kes näeb välja

		Jõgi 1980:7	nagu väike karu. Kiskja, kes elab põhjapoolkeral.
9.	nirk (ld <i>Mustela nivalis</i>)	Klaus 1995:7	nirk meenutab suuresti kärpi, kuid nirgi sabaots on must. Põhjaosas elav nirk on üleni lumivalge.
10.	hüljes (ld <i>Pusa hispida</i>)	Klaus 1995:13, 26 Jõgi 1980:4, 5, 15, 16, 24 Jaaksoo 1978:19 Ehin 1981:24, 25, 26, 59, 71, 74, 80	veeimetaja, kes elab meredes, enamasti ranniku lähedal. Hülglased söövad kalu ja veeselgrootuid.
11.	viiger (ld <i>Pusa hispida</i>)	Kokk 1983:23 Jaaksoo 1978:6, 19, 20 Ehin 1981:24, 26, 59, 71, 74	on suhteliselt väike ja jässakas lühikese koonuga hüljes. Viigrid on hästi kohastunud eluks jäätunud merel ja hoiavad lahti hingamisauke.
12.	vaal (ld <i>Balaena</i>)	Kokk 1983:32 Jõgi 1980:27 Ehin 1981:10, 59, 60, 61, 62, 64, 74, 80, 84, 87	väga suur loom, kes elab meres ja näeb välja nagu kala. [PSV].
13.	merihobu (ld <i>Odobenus rosmarus</i>)	Jõgi 1980:24	suur mereloom väga

		Jaaksoo 1978:4, 6, 19, 20, 20, 22, 23	paksu nahaga ja ülemiste kihvadega.
14.	morskas (ld <i>Odobenus rosmarus</i>)	Ehin 1981:59, 71, 74, 80	Arktika suurim, pikkade ülakihvadega merihobu. Sööb peamiselt merepõhja karpe.
15.	jääkaru (ld <i>Ursus ~ Thalarotos maritimus</i>)	Jaaksoo 1978:3, 6, 8 Ehin 1981:30, 80	peamiselt kaladest ja hülgeist toituv suur valge karu. Jääkaru veedab suurema osa oma elust merejääal ja on kohastunud ka eluks vees.
16.	soobel (ld <i>Martes zibellina</i>)	Pukk 1974:18	Siberi taigas elutsev kehalt metsnugist meenutav, tumepruuni siidja karvaga loom [EKSS].
17.	kaaren (ld <i>Corvus corax</i>)	Heinapuu 2005:11 Klaus 1995:13, 16 Jõgi 1980:15, 16, 18	põhjapoolkeral elutsev suur üleni must metalliläikeline lind (Sõnaveeb).
18.	ronk (ld <i>Corvus corax</i>)	Ehin 1981:56, 58	vt tähendust sõnal 'kaaren'. Kaaren ja ronk on sünonüümid.

19.	lagle (ld <i>Branta</i>)	Kokk 1983:7, 8, 9	hanesarnane veelind
20.	lõoke (ld <i>Alauda</i>)	Kokk 1983:9	lennul kõlavalt laulev enamasti pruunikirju avamaastike lind [EKSS].
21.	kakk (ld <i>Strix</i>)	Kama ja Leibak 1984:3, 4, 5, 6, 8, 9	suure ümmarguse pea ning silmi ümbritsevate sulerõngastega öölind [EKSS].

4. Tabeli analüüs

Põhjarahvaste aladel on taimestik väga mitmekesine. Vaatamata sellele, et *tundra* ja *taiga* on esimesed sõnad, mis assotsieeruvad külmade maade loomastikuga, ei ole ma sõna *taiga* märkanud põhjarahvaste muinasjuttude kogumikes. Anastassia Matrossova bakalaureuse-töös, kus ta on analüüsinud kaks N. Baturini teost „Kajokurelend” (1975) ja „Karu süda” (1989) ja on uurinud Siberi looduse leksikat, on kirjutanud *taiga* kohta: “Baturini tekstis leidub rikas ja spetsiifiline taiga leksika – nt *põlislaaned*, *paks hanglumi*, *vesijää*, *kirvesnuga*. (A. Matrossova: 2022) Vaadates koondtabelit, võib välja tuua järgmisi võõrsõnu: *tundra* soome keelest *tantere*, *tanner* ‘väli, plats; tander; (tasane) maa’ [ETY]; *seeder* ladina *cedrus*, kreeka *kedros* [VSL]; *sopka* ja *purgaa* on tulnud vene keelest *conka* ja *nypza*. Sõnad *pakane* ja *sammal* esinevad Eesti keele põhisõnavara sõnastikus. Põhjarahvaste muinasjuttude kogumikes esines tihti sõna *neem*, mida ei ole Eesti keele põhisõnavara sõnastikus, aga seda sõna ma siiski ei käsitle, sest *neem* ei ole ainult

põhjarahvaste alade geograafiliseks terminiks. Tabelis esineb liitsõnu: *lumetuisk, jääauk, põlismänd, kuusemets, marutuul ja jääpank*.

Tabel 4. PÕHJAMAISTE LOODUSEGA, LOOMASTIKU, ILMASTIKU JA TAIMESTIKUGA SEOTUD SÕNAVARA

	Sõna ainsuse nimetavas käändes	Allikas	Selgitus
1.	tundra	Heinapuu 2005:15, 46 Klaus 1995:3, 17 Kokk 1983:7 Jõgi 1980:3, 6, 11, 15, 16, 18, 19, 21, 26 Jaaksoo 1978:3, 4, 6, 8, 23	külmunud maa madala taimestikuga ja rohkete soodega.
2.	virmalised	Heinapuu 2005:48 Jaaksoo 1978:3	loodusnähtus. põhjavalgus, mis võib olla nt sinakasvalge või kollakasroheline.
3.	lumetuisk	Heinapuu 2005:46 Kama ja Leibak 1984:4, 5, 6, 8	on lume liikumine tuule mõjul.
4.	pakane	Klaus 1995:3 Kama ja Leibak 1984:5	tugev külm, eriti läbilõikav, mida talv meile sageli kingib.
5.	jääauk	Klaus 1995:4 Ehin 1981:42, 45	jääs olev auk. jääaugust püütakse kalu, võetakse vett. Samuti hülgedel on oma jääauke, kus

			nad hingamas käivad.
6.	pedakas	Klaus 1995:10	mänd.
7.	põlismänd	Klaus 1995:10	väga vana mänd.
8.	kuusemets	Klaus 1995:19	mets, kus kasvab palju kuuski.
9.	seeder	Kokk 1983:24	okaspuu, mis on alati rohelist värvi.
10.	sopka	Kokk 1983:32 Jõgi 1980:4, 7, 11, 12, 26	küngas, ümara tipuga mägi, metsatu mäetipp.
11.	sammal	Kama ja Leibak 1984:3	need on laotatud taimed, millel pole juuri. Tavaliselt võib samblaid leida niisketes kohtades nt maapinnal, puudel, kividel ja soodes.
12.	marutuul	Kama ja Leibak 1984:5, 8, 9	torm.
13.	jääpank	Jaaksoo 1978:6	lahmakas paks jää.
14.	laas	Ehin 1981:22	suur tihe (okas)mets.
15.	purgaa	Kokk 1983:22	tugev lumetorm Venemaa põhja- ja idapiirkonnas [EKSS].

5. Tabeli analüüs

Kalapüük ja küttimine on põhjarahvaste peamised elatusalad. Mõningaid jahitööriistu tänapäeval enam ei kasutata, nende asemele on leiutatud uued. Nii näiteks põhjarahvaste muinasjuttudes esinevad tihti vibud ja nooled. Mõningaid jahitööriistu on kasutusel aga ka tänapäeval, nt *peru* ja *harpuun*. Ka *narta* on tänapäevani jahimehe peamine transpordivahend. *Harpuun* hollandi *harpoen*, mis tähendab 'kinni võtma' ja *narta* vene keelest *napma* on võõrsõnad. Sõna *jaht* esineb Eesti keele põhisõnavara sõnastikus. Tabelis

on sünonüüme: *küttimine* ja *jaht*; *varitsuskoht* ja *varitsuspaik*; *lee* ja *kolle*. Tabelis leidub liitsõnu: *jahionn*, *varitsuskoht*, *varitsuspaik*, *jahimees* ja *laagripaik*.

Tabel 5. PÕHJARAHVASTE JAHIPIDAMISEGA SEOTUD SÕNAVARA

	Sõna ainsuse nimetavas käändes	Allikas	Selgitus
1.	küttimine	Heinapuu 2005:17, 36, 39	ulukite (metsikute loomade) jälitamine ja püüdmine saagi saamiseks.
2.	jaht	Jaaksoo 1978:8 Ehin 1981:24, 25, 26 Klaus 1995:17 Kokk 1983:4, 15, 23 Jõgi 1980:11, 12, 15, 16, 20	Vt selgitust sõnal 'küttimine'. Küttimine ja jaht on sünonüümid.
2.	jahionn	Heinapuu 2005:37	maja, jahil käimiseks, lühiajaliseks elamiseks.
3.	varitsuskoht	Heinapuu 2005:37	koht, kus jahimees oma saaki varitseb.
5.	varitsuspaik	Ehin 1981:28	Vt selgitust sõnal 'varitsuskoht'. Varitsuskoht ja varitsuspaik on sünonüümid.
6.	peru	Heinapuu 2005:40	spetsiaalne võrk kala püüdmiseks.

7.	lavats	Klaus 1995:5	magamislava, nari.
8.	lee	Klaus 1995:7	püsiv tulease. Leel põhjarahvad valmistasid toitu.
9.	kolle	Jaaksoo 1978:5	Vt selgitust sõnal 'lee'. Lee ja kolle on sünonüümid.
10.	narta	Kokk 1983:15, 17 Jõgi 1980:7, 16, 18 Ehin 1981:20, 22, 23, 32	põhjarahvaste kerge süstsaan. Rakendati põdrad, laikad nartade ette. Kütt veab enda järel nartat.
11.	jahimees	Kokk 1983:15, 17 Jõgi 1980:24, 26, 27, 28	jahil käiv inimene.
12.	harpuun	Jõgi 1980:24, 27	odakujuline vahend veeloomade püüdmiseks [VSL].
13.	laagripaik	Jõgi 1980:4 Ehin 1981:20, 23	ajutiseks peatuspaigaks, telkimiseks sobiv koht.

Tabel 6. PÕHJARAHVASTE MÜTOLOOGILISTE OLENDITEGA SEOTUD SÕNAVARA

	Sõna ainsuse nimetavas käändes	Allikas	Selgitus
--	---------------------------------------	----------------	-----------------

1.	libahunt	Heinapuu 2005:15	hundiks moondunud või moondatud inimene, soend.
2.	näkk	Heinapuu 2005:36, 37, 38	kauni neiuna, hobusena vm. olendina esinev hrl. pahatahtlik veehaldjas, kes püüab inimesi vette meelitada ja uputada. [EKSS]
3.	kele	Jõgi 1980:6, 7	kuri ja rumal hiiglane tšuktšide rahvaluules. (vt Jõgi 1980:6)
4.	koerakoonlane	Jõgi 1980:24, 27, 28	koera pea ja inimese kehaga mütoloogiline olend, peninukk. [EKSS]
5.	koll	Jõgi 1980:24, 27, 28 Ehin 1981:14, 15, 22, 23, 32, 33, 34, 35, 50, 51, 55, 56, 72, 87, 88	ebamäärane pahatahtlik vaim (lastehirmutisena), katon, paharet. [EKSS]
6.	Eespea	Ehin 1981:50, 51, 53	nii nimetavad tšuktšid täht Arktuurust. (vt Ehin 1981:50)
7.	Kuth	Kokk 1983: 18, 19, 22, 23, 24, 26, 28, 29	populaarne tegelaskuju itelmeeni muinasjuttudes, võib esineda nii inimesena kui varesena. (vt Kokk 1983:18)

Tabel 7. Analüüs.

Teatavasti rändleva eluviisiga põhjarahvad kasutavad püstkoda peamiselt elamuna. Püstkoja kohalike erivormide kohta kasutatakse sageli spetsiifilisi nimetusi, millest tuntum on *tšumm*. Udmurdi ‘чум’ tähendab ait, komi ‘чом’ onn. *Tšumm* on põhjarahvaste kaasasveetav püstkoda, mis kaetakse suvel tohuga, talvel põhjapõdranahkadega [VSL]. Põhjarahvaste muinasjuttude kogumikutes esineb tihedam lihtsalt *koda*. Kuna *koda* sõna all võib esineda mingi teine elamu, siis võiks oletada, et *püstkoda* ja *koda* ei ole sünonüümid.

Sõna *jaranga* leidub Võõrsõnade leksikonis, vene keeles *яранга*, mis tulnud tšuktši keele sõnast *яраны*. *Jaranga* on rändtšuktšide ja -korjakkide teisaldatav ümara põhiplaaniga tundraelamu [VSL].

Jukagiiri muinasjuttudes esineb mitu korda sõna *urasa*, mida ei leidu mitte üheski sõnastikus. *Urasa* jakuudi *uraha* on jakuutide iidne suveelamu tüüp, koonusekujuline sammastest onn, mis on kaetud kasetohuga. Kuna jakuudid ei ole otseselt põhjarahvas, siis ei kuulu *urasa* põhjarahvaste sõnavarasse. Tabelis on liitsõnu: *püstkoda*, *sammasait*, *põdrarakend*, *põdrasaan*.

Tabel 7. PÕHJARAHVASTE ELAMUTE JA SÕIDUVAHENDITEGA SEOTUD SÕNAVARA

	Sõna ainsuse nimetavas käändes	Allikas	Selgitus
1.	püstkoda	Ehin 1981:14, 19, 34	Kooniline püstteivastest tulekoldega põhjarahvaste elamu, mis on kaetud nahkadega ja tohuga.

2.	Koda	<p>Heinapuu 2005:10, 12, 30, 31, 43, 46</p> <p>Klaus 1995:7, 10, 13, 16, 17, 18</p> <p>Kama ja Leibak 1984:3, 4, 5, 9</p> <p>Ehin 1981:32, 33, 34, 37, 39, 41, 42, 44, 45, 50, 51, 54, 59, 60, 62, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 73, 74, 75, 76, 79, 83</p>	Põhjarahvaste elamu.
3.	sammasait	Heinapuu 2005:42	ühele või mitmele postile toetuv al-geline ait (näit. handidel) [EKSS]
4.	põdrarakend	<p>Heinapuu 2005:40</p> <p>Klaus 1995:3, 6</p> <p>Ehin 1981:23</p>	sõiduriista ette rakendatud põhjapõdrad. [EKSS]
5.	jaranga	Jõgi 1980:3, 6, 7, 11, 12, 15, 16, 18, 19, 20, 26, 27	mõnede tundrarahvaste teisaldatav ümara põhiplaaniga elamu. [EKSS]
6.	magamu	Ehin 1981:37, 39, 56, 65, 66, 73, 74, 75, 76	karusnahkadega kaetud püstkoja sees on veel mitu väikest karusnahkset magamistelki. (vt Ehin 1981:37)

7.	ruhe	Ehin 1981:80, 88	puutüvest õõnestatud kүнataoline paat. [EKSS]
8.	põdrasaan	Ehin 1981:60, 66	saan, mille veo- loomadeks on põhjapõdrad. [EKSS]

Tabel 8. Analüüs.

Tabelis on sõnu, mis leiduvad Eesti keele põhisõnavara sõnastikus, nt *kasukas* ja *trumm*. *Kasukas* esineb sageli muinasjuttudes nii inimeste kui loomade peamise riietusena. *Šamaani nõiatrumm* esineb muinasjuttudes lihtsalt *trumm*. Võõrsõnade leksikonis on sõnad: *joig* saami *juoiggus*, *juoigan*; *šamaan* evengi *samān*, *xamān*. *Šamaan* ja *šamaanimoor* on sünonüümid. Samuti jakuudi muinasjuttudes esineb sõna *jurta*, mis ka leidub Võõrsõnade leksikonis. *Jurta* vene *юрта* türgi keelest *yurt* 'kodumaa', kodukoht on ringikujulise põhiplaaniga, vildist või nahast telkelamu Kesk- ja Sise-Aasias ning Lõuna-Siberis. [EKSS]. Kuna tegemist on türgi rahvaga, siis käsitlen seda sõna põhjarahvaste sõnavarast eraldi. Tabelis esinevad liitsõnad on *põhjapõdrakasvataja* ja *šamaanimoor*.

Tabel 8. PÕHJARAHVASTE ETNILINE SÕNAVARA

	Sõna ainsuse nimetavas käändes	Allikas	Selgitus
1.	põhjapõdrakasvataja	Heinapuu 2005:30, 31 Ehin 1981:13, 14, 17, 65	inimene, kes kasvatab põhjapõtru.
2.	joigamine	Heinapuu 2005:35	Joigude laulmine.
3.	joig	Heinapuu 2005:46, 47, 48	laplaste laululiik, mille viisis on tava- liselt 1–2 takti [EKSS]; [VSL]

4.	kasukas	Heinapuu 2005:40, 48 Kokk 1983:17, 28 Jõgi 1980:20 Jaaksoo 1978:3, 5, 8 Ehin 1981:19	pealisriidega või pealisriideta karusnahast ülerõivas. [EKSS]
5.	šamaan	Jaaksoo 1978:17	teadja, nõid, ravitseja ja preester, keda usutakse loves saavat ühendust vaimude maailmaga. [EKSS]
6.	šamaanimoor	Jõgi 1980:26, 27	vt tähendust sõnal 'šamaan'
7.	arbumine	Ehin 1981:53	ennustamine ja liisuheitmine nõidumise varal. (vt Ehin 1981:53)
8.	šamaani nõiatrumm, muinasjuttudes esineb sagemini 'trumm'	Ehin 1981:59, 60, 61, 62, 64, 66, 73, 79	rituaalne nõidumise- ja ennustusvahend šamanismi levikualal Põhja-Euraasias ja Põhja-Ameerikas [EKSS]
9.	lovi	Ehin 1981:66	autosuggestiivne transs [EKSS]
10.	ohutis	Ehin 1981:22	kurje vaime või õnnetust peletav,

			nende eest kaitsev kuju.
--	--	--	-----------------------------

Tabel 9. PÕHJARAHVASTE HÕIMLASTE NIMETUSTEGA SEOTUD SÕNAVARA

	Sõna ainsuse nimetavas käändes	Allikas	Selgitus
1.	hõimlane	Klaus 1995:7	hõimurahva või hõimu liige
2.	laplane	Heinapuu 2005:11, 24, 48 Klaus 1995:3, 6, 7, 12, 18	Norra, Rootsi, Soome põhjaosas ja Venemaal Murmanski oblastis elava rahva liige. Laplane ja saam on sünonüümid [EKSS].
3.	koltalplane	Heinapuu 2005:39	
4.	koltasaam	Heinapuu 2005:13	
5.	tundrulaplane	Klaus 1995:6	laplane, kes elab tundras.
6.	kolta	Heinapuu 2005:12	
7.	tšuudid	Heinapuu 2005:39, 40, 41, 42, 43, 44, 45	mõne läänemeresoome rahva (näit. eestlaste, vadjalaste, vepslaste) muistne nimetus idaslaavlastel [EKSS].
8.	mos	Kama ja Leibak 1984:3, 4, 5, 6, 8, 9	Mos (ja por) on mansi hõimude nimed. (vt Kama ja Leibak 1984:3)
9.	jukagiir	Jaaksoo 1978:3, 4, 5	ühe Magadani oblastis ja Jakuutias elava väikerahva liige [EKSS]. Jukagiir ja

			odul on sünonüümid.
--	--	--	---------------------

Sõnadele tähenduse andmiseks kasutasin erinevaid sõnastikke: EKSS, VSL, PSV, ETY, EVS, Eesti keele baassõnastik (1989) ja vajadusel ka muinasjuttude kogemikke, kus sõna esines. Tabelis esinevad sõnad on need, mille tähenduse arusaamiseta on raske muinasjuttu mõista.

6. TULEVIKU UURIMUSE VÄLJAVAATEID

Pärast töö koostamist leidsin 2 maailma muinasjuttude kogumikku, mis sisaldavad ka põhjarahvaste muinasjutte. Sealhulgas nende põhjarahvaste omad, keda selles töös ei ole käsitletud ja kelle muinasjutte eesti keelde tõlgituna võib leida väga harva. Mcallister (2022) „A world Full of Nature Stories“, eesti keeles „Lendav järv. 50 rahvajuttu ja legendi kogu maailmast“. Selles raamatus leidub 2 neenetsi ja inuiti muinasjuttu. Tomingas & Villo (2015) „Maailma rahvaste muinasjuttude kuldraamat“. Selles raamatus esineb: 1 jakuudi, 2 neenetsi, 1 handi, 3 eskimo, 1 mari jt muinasjutte.

Neenetsid pakuvad huvi selle poolest, et need kuuluvad uurali rahvaste samojeedi rahvaste hulka, kelle arvukus soome-ugri rahvastega võrreldes on vaid 1%. Samojeedi keeli kõneldakse Uuralist põhjas ja idas ja nende hulgas on tänapäeval ainult neli keelt, mida kõneleb kokku kõigest kuni 30 000 inimest Põhja-Siberi hõredalt asustatud aladel (EE, VE, 2006).

Enesenimetus on *n'enej n'enet's'*, tähendades neenetsi keeles 'pärisnimene', paikkondlikult *hasawa 'mees'*. Neenetsite arhailine nimetus vene keeles on *jurakisamojeed*, kus *jurak* võib tuleneda komi nimest neenetsi kohta, *jaran*. Nimetus *neenets* võeti ametlikult kasutusele 1920. aastail (Neenetsid, <https://fennougria.ee/rahvad/samojeedi-rahvad/neenetsid/>).

Neenetsid jagunevad tundra- ja metsaneenetsiteks, kes kõnelevad eri murdeid. Kui tundraneenetsid on Venemaa üks arvukamaid põhjarahvaid, siis Handi-Mansi autonoomses ringkonnas elavaid metsaneenetsid on ainult poolteist tuhat. Metsaneenetsite kultuuri kõige tuntum esindaja oli Eestiski tuntud kirjanik Juri Vella.

Neenetsid on kõige suurem väikerahvas Venemaal ning nende ala on väga suur, täpsemalt: pikk. Nad elavad Kirde-Euroopa ja Loode-Siberi polaaraladel Kanini poolsaarest Jenissei suudmeni (umbes 1 miljon km²). Administratiivselt kuuluvad need alad Neenetsi (pealinn Narjan-Mar), Jamali Neenetsi (pealinn Salehard) ja Taimõri ehk Dolgaani-Neenetsi (pealinn Dudinka) autonoomsete ringkondade koosseisu. Handi-Mansi autonoomset ringkonda olen ülal juba maininud.

Neenetsite peamised tegevusalad on olnud kalastamine, kütmine ja põhjapõtrade ning karusloomade kasvatamine. Neenetsite elukäiku on mõjutanud naftaleiukohad nende territooriumil. Naftatööstuse planeerimisel ei arvestatud põlisrahvaste elukeskkonda. Elukesk-

konna ökoloogiline seisund on Lääne-Siberis laieneva nafta- ja gaasitööstuse tõttu katastroofiline (Leete, 2016, lk 38).

Neenetsi keel kuulub uurali keelte samojeedi rühma koos sõlkupi, eenetsi ja nganassaani keelega. Neenetsi keeles 1895. aastal ilmunud aabits oli üks esimesi samojeedi raamatuid. Neenetsitel oli oma ladina tähestikul põhinev tähestik, mis viidi kirillitsapõhiseks 1938. aastal. Metsaneenetsi kirjakeel loodi alles 1990. aastatel (Neenetsid, <https://fennougria.ee/rahvad/samojeedi-rahvad/neenetsid/>).

2010. aasta rahvaloenduse järgi oli neenetsid Venemaal 44 640. 2002. aastal oli neid 41 302 ja 1989. aastal loendati neenetsid 34 190. Emakeelt valdab vaid 50% neenetsitest. (Neenetsid, <https://fennougria.ee/rahvad/samojeedi-rahvad/neenetsid/>).

Neenetsidest võib leida teavet nt Remsu raamatust (2010) „Minu Neenetsimaa“. Neid uuris oma väitekirjas Leete (2000) „Põhjarahvad antiigist tänapäevani. Obiugrilaste ja neenetsite kirjelduste muutumine“. Nendest on ka kirjeldusi tuntud Mihhail Plotnikovi mansi poemis (2016) „Jangal-Maa”.

Tulevikus tahaksin jätkata neenetsi materjali sissetöötamisega.

JÄRELDUSED

Minu bakalaureusetöö eesmärgiks oli tutvustada lastele muinasjuttude kaudu põhjarahvaste pärandit ja tuua esile vajalik sõnavara, mis aitab muinasjutte mõista ning laiendab laste arusaama põhjarahvaste elust ja olmest.

Kõigepealt uurisin põhjarahvaste sõnavara. Eksotismide tuvastamiseks kontrollisin leitud põhjarahvaste muinasjuttude kogumike tõlgetest sõnu uurimistöös seatud kriteeriumidele. Olles uurinud 8 põhjarahvaste muinasjuttude kogumikku sain kokku 83 põhjarahvaste tüüpilisse sõnavarasse kuuluvat sõna. Kõik leitud põhjarahvaste tüüpilisse sõnavarasse kuuluvad sõnad on nimisõnad, nendest on väga palju liitsõnu – nt *põhjapõder*, *püstkoda*, *nõiatrumm*, *jääkaru*, *jäärebane*, *merihobu*, *kaljukass*, *šamaanimoor*, *lumetuisk*, *jääpank*, *varitsuskoht* jt. Põjarahvaste muinasjuttudes tuli koos kordustega välja kokku 223 sõna. Keskmiselt esineb 4 põhjarahvaste tüüpilisse sõnavarasse kuuluvat sõna igas põhjarahvaste muinasjutus. Kõige tihedamalt korduv sõna on *koda*.

Seejärel süstematiseerisin need sõnad mõisteliselt teemade kaupa ja andsin neile selgituse. Kokku olen koostanud 7 tabelit.

Selleks, et lastele tuttavaks teha põhjarahvaste sõnavara, koostasın 9 töömaterjali, mis aitavad konteksti kaudu ja visuaalse toe abil neid sõnu kinnistada.

Bakalaureusetöö käigus püüdsin leida vastused küsimustele: Millised sõnad põhjarahvaste muinasjuttudes nõuavad seletamist, et lapsed mõistaksid muinasjutte?; Kuidas tutvustada tundmatuid sõnu lastele? Võttes arvesse asjaolu, et põhjarahvaste elu erineb kardinaalselt laste ettekujutusest neid ümbritsevast elust, ja seda, et paljud lapsed ei ole kunagi viibinud karmides loodustingimustes, kus puuduvad poed, tuttavad tsiviilelu vahendid, tõstsin töö käigus esile sõnu, millele pöörasin suurt tähelepanu ja ilma milleta ei oleks muinasjutu tähendus selge. Jätsin teadlikult välja sõnad, mis on teisejärgulised, mida on raske mõista ja nad koormaks lapse tähelepanu ning mille täpset tähendust laps ei saaks aru, kuid muinasjutu tähendusest saaks sellegipoolest kergesti aru. Töö käigus koostasın 9 töömaterjali, mis aitavad konteksti kaudu ja visuaalse toe abil põhjarahvaste sõnavarast pärinevaid sõnu kinnistada.

Võib järeldada, et muinasjuttudes esinevad sageli müstilised olendid maagilise eluga, mis pakkuvad lastele suurt huvi. Nagu minu isiklik kogemus koolieelse lasteasutuse õpetajana

näitab, tänapäeval põhjarahvaste muinasjutte lasteaias ei käsitleta, niivõrd rikkalik põhjarahvaste pärandikiht jääb teenimatult kõrvale ja läheb laste tähelepanust ja tajusfäärist välja. Töö eesmärk oli tutvustada lastele karmi looduse muinasjutulist maailma ning julgeid kangelasi, kes elavad kooskõlas looduse, neid ümbritsevate inimeste ja loomadega.

KOKKUVÕTE

Bakalaureusetöös annan ülevaate põhjarahvastest ja tutvustan nende elu kirjeldavat erilist sõnavara lastele.

Töö eesmärgiks on tutvustada lastele muinasjuttude kaudu põhjarahvaste pärandit ja tuua esile vajalik sõnavara, mis aitab muinasjutte mõista ning laiendab laste arusaama põhjarahvaste elust ja olmest. Uurimismeetodiks valisin kvalitatiivse ja kvantitatiivse meetodi.

Kõigepealt annan ülevaate põhjarahvastest, nende indentiteedist ja tunnusmärkidest, kus käsitlen põhjarahvaste kultuuri kontekstis olulisi sõnu. Seejärel annan lühiülevaate muinasjutu tunnustest üldiselt ja pärast ka põhjarahvaste muinasjuttude eripäradest, kus püüan kajastada põhjarahvaste erilist maailmatunnetust.

Töös ma uurisin läbi 8 põhjarahvaste muinasjuttude kogumikku, kust valisin välja sõnad, mis kuuluvad põhjarahvaste sõnavarasse. Pidin loobuma teatud muinasjuttudest, kus esines põhjarahvaste muinasjuttudele omane julmus, arvestades laste õrna vanust. Seega valisin välja värvikamad ja huvitavamad muinasjutud, millel on lastele arusaadav ja lihtne muinasjutu süžee, loogilise ja hea lõpuga.

Põhjarahvaste muinasjuttude põhjal koostas tabelid, kus leiduvad spetsiifilised sõnad, mida vaatlen ja analüüsin. Alguses koostas koondtabeli, kus uurimistöös seatud kriteeriumidele valisin põhjarahvaste sõnavarasse kuuluvad sõnad. Kokku sain 83 põhjarahvaste tüüpilisse sõnavarasse kuuluvat sõna. Nad on kõik nimisõnad. Järgnevad üksiktabelid on järjestatud iga kogumiku ja muinasjutu järgi. Sõnad kirjutasin ainsuse nimetavas käändes ja jälgisin sõnavormide koguarvu.

Seejärel uurisin, kuidas põhjarahvaste sõnavara saab lastele tuttavaks teha ja koostas tabelid, kus klassifitseerisin põhjarahvaste sõnavarasse kuuluvaid sõnu mõisteliselt. Jagasin sõnad tinglikult mitmesse kategooriasse, millega on sõnavara seotud: põhjarahvaste loomariik, põhjarahvaste etniline sõnavara, põhjarahvaste elamud ja sõiduvahendid, põhjarahvaste mütoloogilised olendid, põhjarahvaste jahipidamine, põhjamaine loodus, loomastik, ilmastik ja taimestik ja põhjarahvaste hõimlaste nimetused. Kokku sain 7 tabelit.

Sõnadele tähenduse andmiseks kasutasin erinevaid sõnastikke: Eesti keele seletavat sõnaraamatut (2009); Eesti etümoloogiasõnaraamatut (2012); Võõrsõnade leksikoni (2012); Eesti keele põhisõnavara sõnastikku (2013); ning Eesti keele baassõnastikku (Pärn, Simm 1989).

Lisaks koostas 9 töömaterjali, mis aitavad konteksti kaudu ja visuaalse toe abil põhjarahvaste sõnavarast pärinevaid sõnu kinnistada.

KASUTATUD KIRJANDUS

ILUKIRJANDUS

- Ehin, A. (1981). *Unesnõiduja. Tšuktši muinasjutte*. Tallinn: Kunst.
- Heinapuu, O. (2005). *Hundiks pandud noormees, Lapi muinasjutud*. Tartu: Nõiaaraamat.
- Jaaksoo, A. (1978). *Jukagiiri muinasjutte*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Jõgi, M. (1980). *Tšuktši muinasjutte*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Kama, K. ja Leibak, E. (1984). *Mansi muinasjutte*. Tõlge mansi keelest. Tallinn: Kunst.
- Klaus, V. (1995). *Lapi muinasjutte*. Tallinna Raamatutrükikoda.
- Kokk, K. (1983). *Itelmeeni muinasjutte*. Tõlge vene keelest. Tallinn: Eesti Raamat.
- Pukk, H. (1974). *Jakuudi muinasjutte*. Tallinn: Eesti Raamat.

SEKUNDAARKIRJANDUS

- Balalajeva, O. & Wiget, A. *Handi kollektiivne põdraohverdus Usk, olemasolu ja kultuuriline püsijäämine tänapäeva Siberis*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- Bettelheim, B. (2007 [1975, 1976]). *Muinasjuttude võlujõud. Muinasjuttude tähtsus ja tähendus*. Tartu, Atlex. 223 lk.
- Eesti Entsüklopeedia (2012). <http://entsyklopeedia.ee/>
- Eesti etümoloogiasõnaraamat. (2012). Eesti Keele Instituut. <https://www.eki.ee/dict/ety/>
- Eesti keele käsiraamat. (2007). Leksikoloogia. Sõnavara. Oma- ja võõrsõnad. Eesti Keele Instituut. <https://www.eki.ee/books/ekk09/index.php?id=512&p=6&p1=3>
- Eesti keele põhisõnavara sõnastik. (2013). Eesti Keele Instituut. <https://www.eki.ee/dict/psv/index.cgi>
- Eesti keele seletav sõnaraamat. (2009). Eesti Keele Instituut. <https://www.eki.ee/dict/ekss/>
- Eesti keele võõrsõnade leksikon. (2012). Eesti Keele Instituut. <https://www.eki.ee/dict/vsl/>
- Eesti-vene sõnaraamat. (2019). Eesti Keele Instituut. <http://www.eki.ee/dict/evs/index.cgi>

- Ehasalu, M. (2015). *Sõnavara arendamine muukeelsetel lasteaiastel muinasjuttu kasutades*. Publitseerimata bakalaureusetöö. Tartu: Tartu Ülikool.
- Erelt, M., Erelt T., & Ross K. (2020). Eesti keele käsiraamat. Eesti Keele Instituut. Tallinn: EKSA.
- Ernits, E. (1997). *Hõimlane verejõe tagant: Saami muinaslood tootempõhjapõdrast. I* Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- Hoppal, M. (2003). *Šamaanid Aasias ja Euroopas*. Tallinn: Varrak.
- Hoppal, M. *Natur worship in siberian shamanism*
<https://www.folklore.ee/folklore/vol4/hoppal.htm> (viimati vaadatud 26.04.2024)
- Jaaksoo, A. (1989). *Eestikeelne lastekirjandus*. Ilukirjandus 1940-1987. Tallinn: Eesti Raamat.
- Karlep, K. (2003). *Kõnearendus. Emakeele abiõpe II*. Tartu: Tartu Ülikool.
- Krusten, R., Kumberg, K., Mürsepp, M., Niitra, M., Ojala, H., Palm, J., Reidolv, M., & Tarrend, A. (2006). *Lastekirjanduse sõnastik*. Tallinn: Eesti Lastekirjanduse Teabekeskus.
- Laugaste, E. (1986). Žanrid. Muinasjutt. *Eesti rahvaluule* (lk 245–267). Tallinn: Valgus.
- Leete, A. (2000). *Põhjarahvad antiigist tänapäevani: obiugrilaste ja neenetsite kirjelduste muutumine*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum.
- Leete, A. (2001). *Shaman on the stage* (shamanism and northern identity). Tartu: Eesti Rahva Muuseum.
- Leete, A. (2016). *Uurali kaja. Põhjarahvad*. (lk 38-45). Tartu: Ecoprint.
- Leete, A. (22.04.2016). *Kamtšadaalid, maast leitud rahvas*. Sirp, 16, 40–40.
- Lintrop, A. (1995). *Šamaaniraamat*. (lk 118-119). Tartu: Ilmamaa.
- Matrossova, A. (2022). *Eesti kirjakeele iseärasuste analüüs venekeelsete tõlgete peeglis nikolai baturini teoste näitel*, Bakalaureusetöö. Narva: Narva Kolledž.
- Mis inimesed on jakuudid. Ülevenemaaline meediaprojekt "vene rahvus" - kõik venemaa etnilised rühmad kui ühe vene rahvuse lahutamatud osad* (<https://499c.ru/et/kakoi-narod-yakuty-vserossiiskii-mediaproekt-rossiiskaya/>) (viimati vaadatud 26.04.2024)
- Mürsepp, M. (2003). Rahvajutud. P. Kallam (Toim), *Lastekirjandus — müüt, pilt, lugu, laps* (lk 24–30). Põltsamaa: OÜ Vali Press.

- Niiberg, T., Metspalu, A., Linnas, M. (2009). *Muinasjutt lapse arendaja ning lohutajana*. Tartu, Atlex. https://www.atlex.ee/pdf/muinasjutt_lapse.pdf (viimati vaadatud 26.04.2024)
- Niiglas, L. jt., (2001). *Põhjaapõder arktilises kultuuris*. Tallinn: Eesti Rahva Muuseum.
- Pentikäinen, J. (1992). *Northern Peoples in the Focus of Religious Studies – Ethnologia Uralica 3. Northern Religions and Shamanism. The Regional Conference of the International Association of the History of Religions. Selected Papers*. Budapest-Helsinki 1992. pp. 9–15.
- Pentikäinen, J. (2006). *Shamanism and culture*. Gummerus Printing. Jyväskylä.
- Petrov, A. (2017). *Olenevodcheskaja leksika: etnolingvisticheski slovar'*. Izdatel'stvo Rossijskogo gosudarstvennogo pedagogičeskogo universiteta imeni A.I. Gercena.
- Propp, V. (2022). *Imemuinasjutu ajaloolised juured*. Tartu: Ilmamaa.
- Pärn, H. ja Simm, L. (1989). *Eesti keele baassõnastik*. Tallinn: Kodamu.
- Qvigstad, J. (1925). *Lappische Märchen- und Sagenvarianten*. Helsinki: Suomalainen tiedeakatemia.
- Ragagnin, E. (2017). *Sayan Turkic reindeer terminology*. Freie Universität Berlin.
- Rannut, M. jt., (2003). *Keel, võim, ühiskond. Keelesurm (173-174)*. Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikool.
- Research Foundation: Language and Literacy (2010). *Teaching Strategies. Külastatud aadressil <https://teachingstrategies.com/wp-content/uploads/2017/03/Research-Foundation-Language-Literacy.pdf>* (viimatu vaadatud 26.04.2024)
- Ruotsala, H. jt (2002). «*Arktiliste kultuuride identiteet*». Eesti Rahva Muuseumi 41. Konverents. Tartu: Eesti Rahva Muuseum.
- Rääbis, A. (2019). *Loodusharidus ja muinasjutt loodusfotograafias*. Bakalaureusetöö. Tartu: Tartu Ülikool.
- Rydving, H. (1987) *Shamanistic and Postshamanistic Terminologies in Saami (Lappish)*. Scripta Instituti Donneriani Aboensis.
- Saamid*. <https://fennougria.ee/rahvad/mansid/> (viimati vaadatud 26.04.2024)
- Saar, E. *Saamid*, Eesti Rahva Muuseum. <https://www.erm.ee/et/saamid> (viimati vaadatud 26.04.2024)

- Salve, K. (1995). *Loomad ja loomakujulised*. – Horisont. 5, 56–62.
<http://www.digar.ee/id/nlib-digar:292231> (viimati vaadatud 26.04.2024)
- Sarv, M. (2002). *Koola saamid*. Tartu Ülikooli Paul Ariste soome-ugri põlisrahvaste keskuse üllitised 1. Tartu: Tartu Ülikool.
- Siimets, Ü. (2000). *Tšuktšid III*. Hüperajakiri Mäetagused. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- Siimets, Ü. (2005). *Päike, kuu ja tähistaevas tšuktši mütoloogias ning taevakehade seostest ohverdamistega*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- Soosaar, S. (2023). *Hääbunud ja hääbuvatest keeltest Põliskeelte aastakümme (2022–2032)*. *Oma keel*, 1, 24-25.
- Statistikaamet, <https://www.stat.ee/et>
- Sõnaveeb. (2022) EKI ühendsõnastik. Eesti Keele Instituut. <https://sonaveeb.ee/>
- Zikeev, A. (1976). *Razvitie rechi slaboslyshashhih uhashhihsja*. Moskva: Pedagogika.
- Tamás, I. (2017). *The Colours of the Polar Lights: Symbols in the Construction of Sami Identity*. *Vabahusõ mõistõq Hummogu-Euruupa kirändüisin*. *Vabaduse kontsept Ida-Euroopa kirjandustes*. *The concept of freedom in the literatures of Eastern Europe*. Võro Instituudi Toimõndusõq 32. 11-54.
- Tóth, S. T. (2001). *Paradigmavahetus neenetsi leksikograafias*. *Keel ja Kirjandus* nr 11, lk 809.
- Tóth, S. T. (2019). *Tartu kirjakeele raamid Johannes Gutsloffi grammatikast (1648) „Kodolaste raamatuni” (1913)*. Tallinna Ülikool Humanitaarteaduste dissertatsioonid, 52. Tallinn: Tallinna Ülikool.
- Tóth, S. T. jt (2017). *Vabaduse kontsept ida-euroopa kirjandustes*. *Ildikó Tamás: The Colours of the Polar Lights: Symbols in the Construction of Sami Identity*, 54 Võro Institute.
- Tugolukov, V. (1983). *Kes te olete, jukagiirid?* Tallinn: Valgus.
- Ventsel, A. (2010). *Sahha (jakuudi) identiteet ja institutsionaliseeritud šamanism*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.

9 TÖÖMATERJALI LASTELE

Töömaterjali kasutamise põhimõte on lastele tutvustatav põhjarahvaste sõnavara kinnistamine konteksti abil. Ülesanne sisaldab väikest konteksti põhjarahvaste sõnavarast pärit sõnaga ja visuaalset tuge. Teadlaste väitel lapsed omandavad uusi sõnu visuaalse toe abil paremini (Karlep, 2003).

Ülesanne. Loe väike kontekst hoolikalt läbi ja pane linnuke õige pildi alla, mis iseloomustab kontekstist olev sõna.

Kontekst 1

Naine lausunud: „Trumm on sul käes. Nüüd on vaja veel trummilugu! Õpetan sulle viis trummilugu.“

Naine mänginud ühe nõialoo ette ja öelnud: „See on loomavaimudega rääkimiseks.“

Naine mänginud teise nõialoo ette ja öelnud:

„See on allmaa vaimudega rääkimiseks.“ Ehin 1981:61

☀ **Vali, kumb on nõiatrumm.**

Joonis 1.

Kontekst 2

Nad istusid nartasse ja põdrad pistsid kihutama. Nad sõitsid jahimeestest mööda. Kõik nägid, et nartas istuvad ilus sirge noormees ja kaunis tütarlaps. Kokk 1983: 17

☀ Vali, kumb on narta.

Joonis 2.

Kontekst 3

Elanud rikas põhjapõdrakasvataja koos oma vanaemaga. Põdrakasvataja käinud alailma põdrakarjas.

Ükskord olnud ta – nagu ikka – karja juures. Tema lähedal söönud üks põhjapõder parajasti sammalt. Äkki põder raputanud end ning ta kõrvast kukkunud välja pisike poiss. Ehin 1981:13

☀ Vali, kumb on põhjapõder.

Joonis 3.

Kontekst 4

Kui jääkaru kõnnib talvises tundras, siis pole teda mitte nähagi.

Kui jääkaru kargab ühelt jääpangalt teisele, on tunne, nagu tormaks seal tuisusegune tuul ringi.

Kui jääkaru jääb merekaldale seisma, on ta nagu lumega kaetud kikivirungas.

Aga see kõik näib vaatajale ainult siis nõnda, kui talle jääkaru nina silma ei hakka. Sest jääkaru nina on süsimust. Jaaksoo 1978:6

☀ Vali, kumb on jääkaru.

Joonis 4.

Kontekst 5

Noorem õde asunud teele. Kohale jõudes näinud, et püstkoja ümber mäsleb jõgi. Kuidagi polnud võimalik ukseaugu juurde pääseda. Ehin 1981:19

☀ Vali, kumb on püstkoda.

Joonis 5.

Kontekst 6

Siis leidis ta selle koha üles, kuhu ta oli jätnud oma silmad ja kasuka. Rebane tahtis kasuka selga panna, aga see oli üleni krimpsu kuivanud. Rebane pani kasuka lompi ligunema.

Kokk 1983:28

☀ **Vali, kumb on kasukas.**

Joonis 6.

Kontekst 7

„Mulle on kõik merihobud omad hobud. Mulle on kõik karud omad karud. – Ega ma siis asjata ole elanud nii kaua ilmas!“ öelnud ta. „Mulle on iga samblatutt tundras tuttav. Mulle on iga kivi merekaldal kallis kaim. Küll mina juba Päikese kätte leian!“ Jaaksoo 1978:4

☀ **Vali, kumb on tundra.**

Joonis 7.

Kontekst 8

Viigrit peetakse väga uudishimulikuks loomaks.

Talvel ta muud ei teegi, kui vahib veest välja, isegi jää sisse jätab ta augud, et sealt ilmamaad silmas pidada. Jaaksoo 1978: 19

☀ **Vali, kumb on viiger.**

Joonis 8.

Kontekst 9

Ta vend keelas teda, aga ta hakkas ikka kõvemini joigama. Siis hakkasid virmalised hirmus tugevasti vehkima, nii et nad ragisesid vastu lund nagu vastu kõva nahka. Heinapuu 2005:48

☀ **Vali, kummal pildil on virmalised.**

Joonis 9.

Õiged vastused:

1. paremal / (väär vastus tavaline trumm)
2. paremal / (väär vastus kelk)
3. vasakul / (väär vastus põder)
4. paremal / (väär vastus jäärebane)
5. vasakul / (väär vastus jurta)
6. vasakul / (väär vastus tšerkess mehe rahvarõivas)
7. paremal / (väär vastus taiga)
8. paremal / (väär vastus morsk)
9. vasakul / (väär vastus lumetuisk)

Viktoriin

☀ Nimeta, kes või mis on pildil?

1.

Teab

Teab ligikaudu

Ei tea

2.

Teab

Teab ligikaudu

Ei tea

3.

Teab

Teab ligikaudu

Ei tea

Lisa 2 järg

4.

Teab

Teab ligikaudu

Ei tea

5.

Teab

Teab ligikaudu

Ei tea

6.

Teab

Teab ligikaudu

Ei tea

7.

Teab

Teab ligikaudu

Ei tea

8.

Teab

Teab ligikaudu

Ei tea

9.

Teab

Teab ligikaudu

Ei tea

10.

Teab

Teab ligikaudu

Ei tea

11.

Teab

Teab ligikaudu

Ei tea

12.

Teab

Teab ligikaudu

Ei tea

Viktoriini tulemused

Tabel 10. Viktoriini tulemused

Laste arv:	Lapse nimi:	Pilt 1	Pilt 2	Pilt 3	Pilt 4	Pilt 5	Pilt 6	Pilt 7	Pilt 8	Pilt 9	Pilt 10	Pilt 11	Pilt 12
1.	Georg	+			+	+	+	+			+/-	+	
2.	Marta	+			+	+	+	+				+	
3.	Lars	+			+	+	+	+				+	
4.	Kaur				-	+	+	+				+	
5.	Pärt				+	+	+	+				+	
6.	Mia	+		+	+	+	+	+		+		+	
7.	Mikk	+			+	+	+	+	+			+	
8.	Sass	+		+	+	+	+	+				+	
9.	Sten	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
10.	Veiko				+	+	+					+	

Tabelis (vt tabel 10) esitatud laste nimed on muudatud.

Laps teab sõna: +

Laps teab sõna tähendust ligikaudu: +/-

Laps ei tea sõna: -

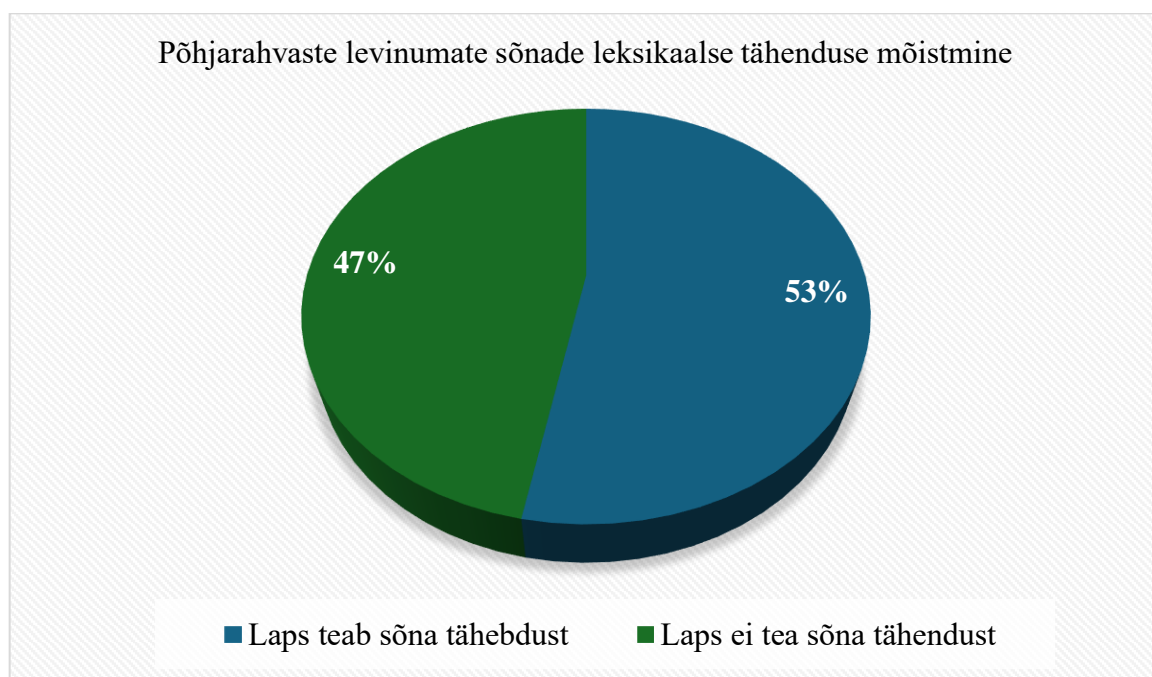
Tabeli koos saadud vastustega järgi tuli välja kokku 75,5 õiget vastust. $75,5/12 \approx 6,3$

$12 - 100\%$

$6,3 - X\%$

$X = (100\% * 6,3) / 12 = 52,5\% \approx 53\%$ (teavad lapsed kõige levinumate põhjarahvaste sõnade leksikaalset tähendust).

Viktoriini tulemuste põhjal koostatud diagram

Joonis 10. Põhjarahvaste levinumate sõnade leksikaalse tähenduse mõistmine